

*Spectandum dedit Ortelius mortalib. orbem,
Orbi spectandum Galleus Ortelium. Papius*

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland

17de jaargang, 1998 nr. 4

Antiquariaat

Het Bisschopshof

**Oude boeken
Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht
Tel. 030-2314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten.
Kaarten en plattegronden.
Plaatsbeschrijvingen en atlassen.
Geïllustreerde boeken.

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Catalogus op aanvraag.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 17de jaargang 1998, nr. 4

Dirk de Vries

Twee nieuwe toeschrijvingen aan Daniel van Breen: kaarten van de Egmonder- en Bergermeer (1629)

77

Arie de Zeeuw

Een zeldzame kaart van Gelderland met decoratieve randen, uitgegeven door Johannes Janssonius en Jodocus Hondius

85

Varia Cartographica

93

Besprekingen

97

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

102

Inhoud 17de jaargang 1998

104

Redactie

Dr. Henk Deys, drs. Marco van Egmond,
dr. Peter van der Krogt, dr. Wim Ligtendag,
drs. Wanita Resida, drs. Lida Ruitinga, Han Voogt,
drs. Jan Werner

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://kartoserver.frw.ruu.nl/html/staff/krogt/ct.htm>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per jaar (vier nummers), buitenland f 55,-. Losse nummers f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 110,-
Halve pagina per nummer f 80,-
Kwart pagina per nummer f 55,-
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Abraham Ortelius (1527-1598)
Dit portret van Ortelius op ongeveer 50-jarige leeftijd werd door Philips Galle gegraveerd, naar het voorbeeld van het olieverfschilderij door Pieter-Paul Rubens. Het werd voor het eerst afgedrukt in het *Theatrum Orbis Terrarum* uit 1579, de eerste door Christoffel Plantijn gedrukte editie (Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Twee nieuwe toeschrijvingen aan Daniel van Breen: kaarten van de Egmonder- en Bergermeer (1629)

Kaartgraveurs werkten vaak in anonimiteit en in het bijzonder geldt dit voor hen, die de honderden kaarten uit de oude atlassen graveerden of etsten. Bij het zich bekend maken of onbekend blijven speelde de reputatie van de kaartgraveur zonder twijfel een rol van betekenis. De door favoriete kunstenaars als Romeijn de Hooghe of de gebroeders Luyken geëtsde cartouches zijn niet alleen herkenbaar door hun stijl, maar in de meeste gevallen zijn ze ook gesignd. De uitgevers zagen het als een reclame en de kunstenaars stelden het wellicht als voorwaarde voor hun bijdragen. Daniel van Breen (circa 1599-1665) is zo'n plaatsnijder, wiens bijdrage aan kaarten anoniem is gebleven.

We weten dat Daniel van Breen tot de kaartgraveurs behoorde, die door Johannes Janssonius en Henricus Hondius ten behoeve van de voortzetting van de Mercator-Hondiusatlas in 1630 werden aangetrokken om op korte termijn 36 kaarten leveren.¹ In het contract voor deze opdracht van 11 maart 1630 wordt hij in één adem genoemd met grote vakbroeders als Balthasar Florisz., Abraham Goos en Salomon Savry en dit zegt wel iets over de naam, die hij toen al verworven had. Om welke kaarten het bij dit project ging is ook bekend, maar op geen ervan wordt hij als graveur vermeld.

Van Breens oeuvre

Toch is Van Breen uit de anonimiteit getreden. Dat is te danken aan het - weliswaar kleine - oeuvre van meer dan middelmatige kwaliteit, waaraan zijn naam direct verbonden is en dat zich in de loop der jaren door nieuwe toeschrijvingen heeft uitgebreid. Er is zelfs vrij veel over hem geschreven. Het opmerkelijke is dat hij deze belangstelling niet zozeer aan zijn gegraveerde kaarten van de Beemster en de Haarlemmermeer² te danken heeft, maar veeleer aan het uitzonderlijk goed overgeleverde en gedocumenteerde getekende voorwerk voor een eventueel te graveren plattegrond van Beverwijk. Een schetsboekje met detailtekeningen van aparte gebouwen, huizenblokken en stadsdelen voorzien van aantekeningen vormt het basismateriaal, waarmee hij een bijzonder nauwkeurige en fraai in rode en bruine inkt getekende plattegrond met gebouwen in opstand van deze stad heeft geconstrueerd. Een welkome aanvulling op dit manuscriptmateriaal vormt de getekende

plattegrond van zijn woonhuis aan de Anjelijsgracht te Amsterdam, die door Kannegieter aan het licht is gebracht.³

Nu kunnen op basis van vergelijking van enkele karakteristieken in het handschrift nog eens twee - tot nu toe naamloze - manuscriptkaarten uit de Collectie Bodel Nijenhuis aan hem worden toegeschreven. Een tweede 'trait d'union' is de wijze waarop de oriëntatie op deze kaarten is aangegeven. Deze nieuwe toeschrijving betreft twee kaarten van de Bergermeer, de ene waarop dit meer alleen voorkomt, de andere in combinatie met de Egmondermeer. Voordat het auteurschap aan de orde komt, is het zinvol de kaarten eerst te beschrijven en ze vervolgens inhoudelijk en chronologisch een plaats te geven in de ontwikkeling van de geografie en daarmee nauw samenhangend van de kartografie van de kleine rivier die ze verbeelden.

De kaarten beschreven

Kaart 1:

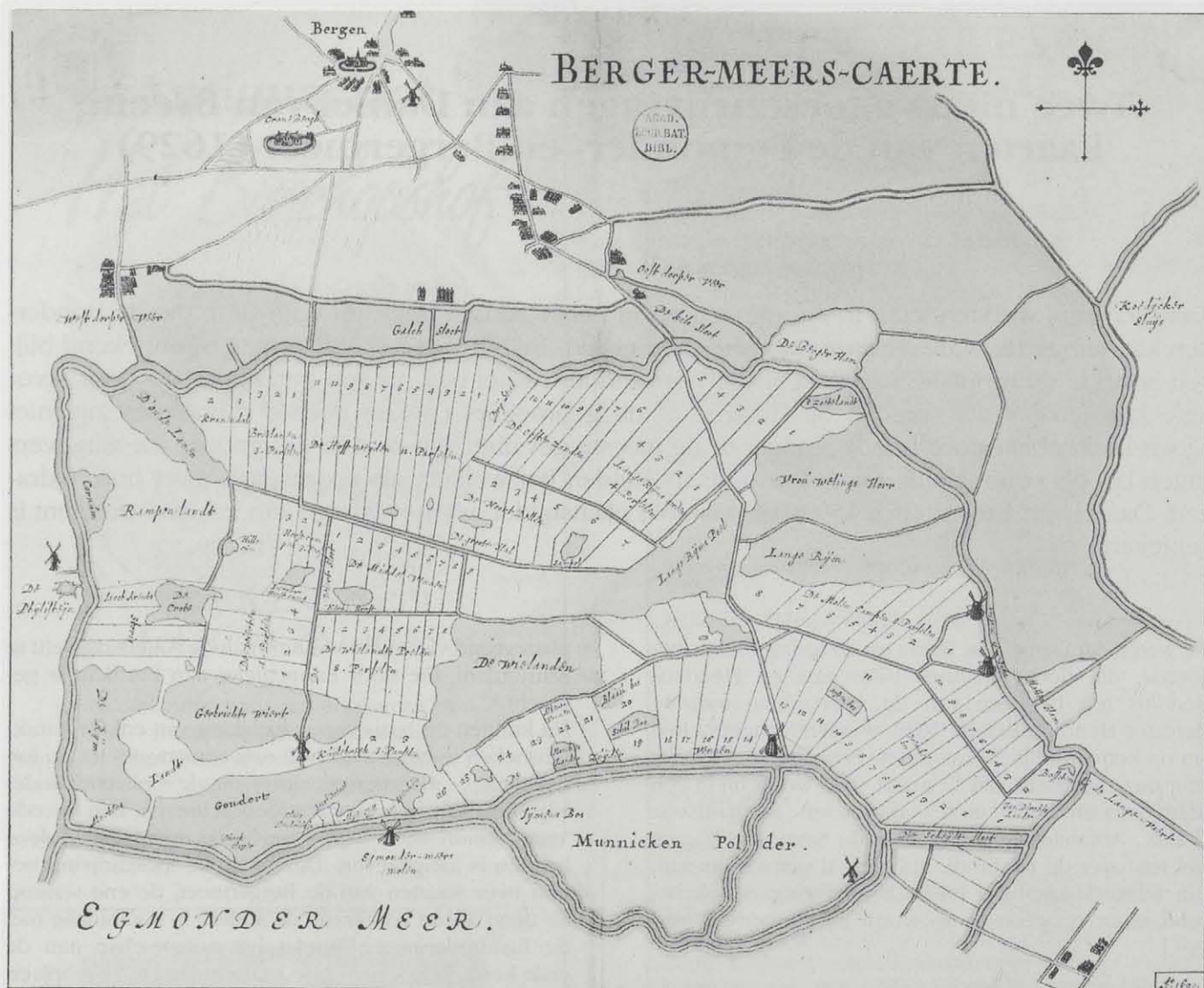
BERGER-MEERS-CAERTE - [ca. 1:9.000]. - Ao. 1629. - Getekend en gekleurd, pen en penseel: 41 x 50 cm, bladformaat 45,6 x 59,8 cm. - Zonder schaalstok. - Het noorden met pijl aangegeven. (Zie afbeelding 1). CollBN Port 29 N 104.

Kaart 2:

[Kaart van de Egmonder- en Bergermeer]. - [ca. 1:16.000]. - [1629?]. - Getekend en gekleurd, pen en penseel: 41 x 52 cm, bladformaat 45,6 x 61,7 cm. - Zonder schaalstok. - Het noorden met pijl aangegeven. (Zie afbeelding 2). CollBN Port 29 N 100.

Beide kaarten zijn op papier van eenzelfde zware kwaliteit getekend, waarvan het met moeite te onderscheiden watermerk geen hulp biedt bij de datering. Als het om in zijn ogen bijzondere stukken ging had Bodel Nijenhuis de gewoonte, de herkomst ervan op

Drs. D. de Vries (1938) is sinds 1971 als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis verbonden aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Hij publiceert op het gebied van de geschiedenis van de kartografie van Nederland, meestal in verband met stukken uit deze verzameling.

1. Kaart van de Bergermeer, 1629 (foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

kaart of prent te vermelden. Zo ook op deze twee kaarten. Op die van de Bergermeer lezen we rechtsonder: '1-. Cat. F. Muller. Nov. 48. Verzam. J.T. Bodel Nijenhuis, te Leiden'. Bodel had ze dus in November 1848 bij Frederik Muller voor één gulden per stuk gekocht.⁴

De kartografie van de Egmonder- en Bergermeren

In het merengebied tussen Bergen, Alkmaar en Egmond aan den Hoef was in de 16de eeuw veel te doen waarvoor de hulp van de landmeter en kartograaf werd ingeroepen. Afwatering, visserijrechten, jurisdictiegrenzen, drooglegging en verkaveling brachten een groot aantal bekende landmeters in het geweer: Simon Meeuws (1540), Laurens Pietersz. (circa 1563 en 1566/1567), Adriaen Anthonisz. (1568) en Gerrit Dirksz. Langendijk (1574) maakten kaarten van de onbedijkte en drooggelegde Egmonder- en Bergermeer, samengevoegd in één kaart of apart. Rechten en belangen van de abt van Egmond, graaf Lamoraal van Egmond, Hendrik van Brederode (als heer van Bergen) en de stad Alkmaar speelden daarbij een rol van betekenis.⁵

Deze kartografische activiteit werd in de volgende eeuw voorlopig afgerond door de opmeting en kartering van de heerlijkheid Bergen door Jan Jansz. Dou (1615-1682), die resulteerden in de fraai uitgevoerde kaart *Territorii Bergensis accuratissima descriptio* van circa 1640. Van een aantal van de bovengenoemde kaarten bestaan er 17de-eeuwse kopieën door de landmeter Jan Dirksz. Zoutman.

De weg naar het voorbeeld van de onder kaart 1 beschreven *Berger-meers-caerte*, gedateerd 'Ao. 1629' wijst zich vanzelf. Het is de circa zestig jaar oudere door Adriaen Anthonisz. getekende kaart van de bedijkte Bergermeer (1568), waarbij Westenberg opmerkt dat de nummering van de percelen in overeenstemming is met de pachtrekeningen van de rentmeester.⁶ Op de tweede kaart die het gehele gebied tussen de beide Egmond, Bergen en Alkmaar beslaat, zijn de twee ingepolderde meren met ongenummerde perceelsindeling, naast elkaar liggend afgebeeld. Voor dat kaartbeeld is het voorbeeld niet gevonden. Het lijkt aannemelijk dat de voorlopig nog anoniem blijvende kaarttekenaars deze kaart heeft samengesteld uit twee oorspronkelijk afzonderlijke kaarten. Voor de Egmondermeer zouden

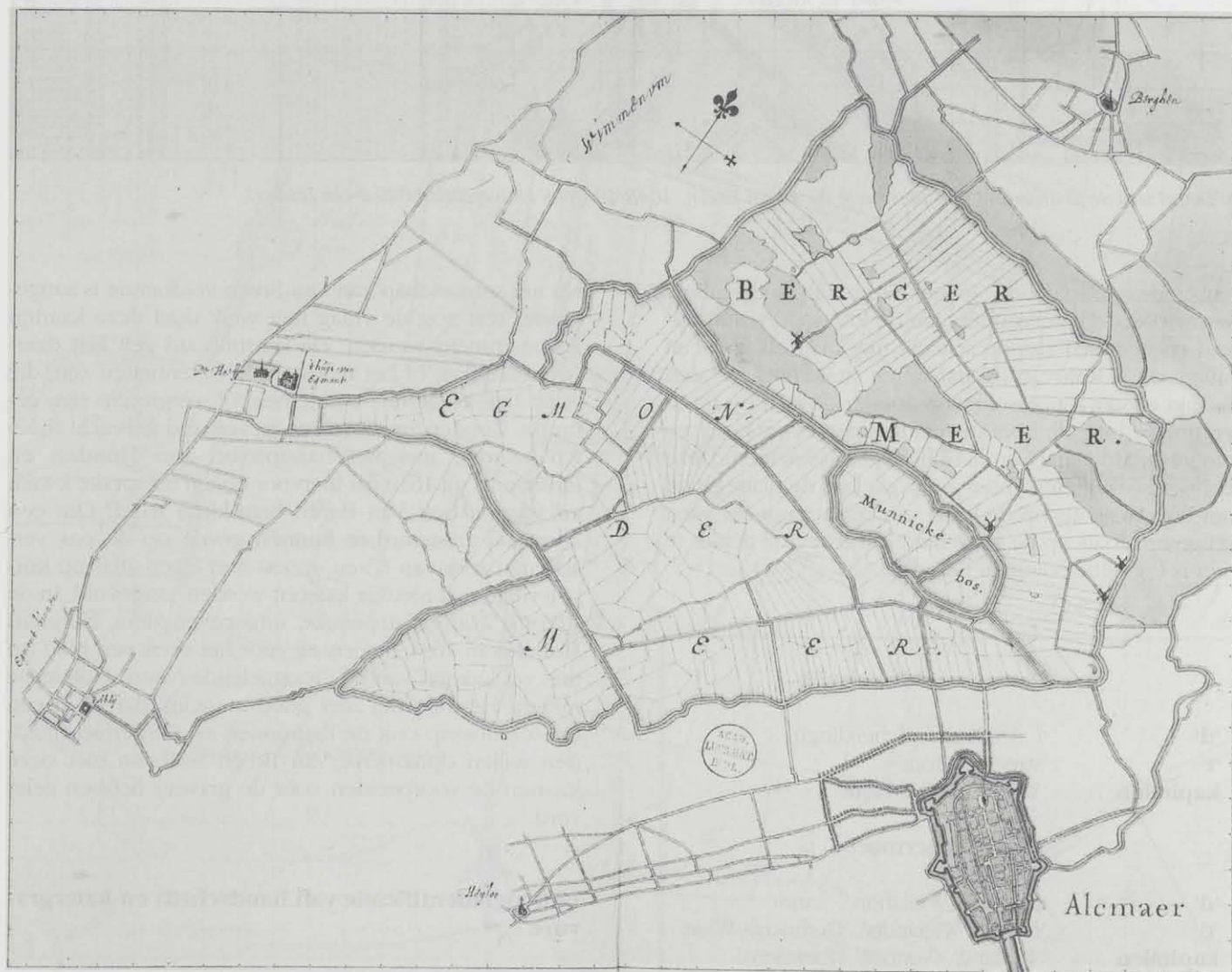
dan zeer goed de kaarten van Laurens Pietersz. (1566/67) of van G.D. Langendijk (1574) in aanmerking kunnen komen.⁷ Op beide kaarten zijn door groene inkleuring de voormalige eilandjes in de meren en het aangrenzende bemalen 'oude' land aangegeven. In beide gevallen hebben we niet met origineel werk te maken, want het gebruik van ruitennetten - op de ene kaart duidelijker zichtbaar dan op de andere - wijst erop dat er gekopieerd is. Ook is op beide kaarten de oorspronkelijk in potlood aangebrachte schets-tekening hier en daar nog zichtbaar. Ten opzichte van de voorbeelden kan worden vastgesteld dat deze kopie-kaarten veel van de originele gedetailleerde tekening hebben verloren, zelfs is er het essentiële kaartgegeven van de schaalstok weggelaten. Echte professionele landmeters-kaarten zijn het niet geworden, enerzijds zijn ze daarvoor te fraai, anderzijds ontbreekt er te veel aan.

Van Breen als tekenaar aan te wijzen

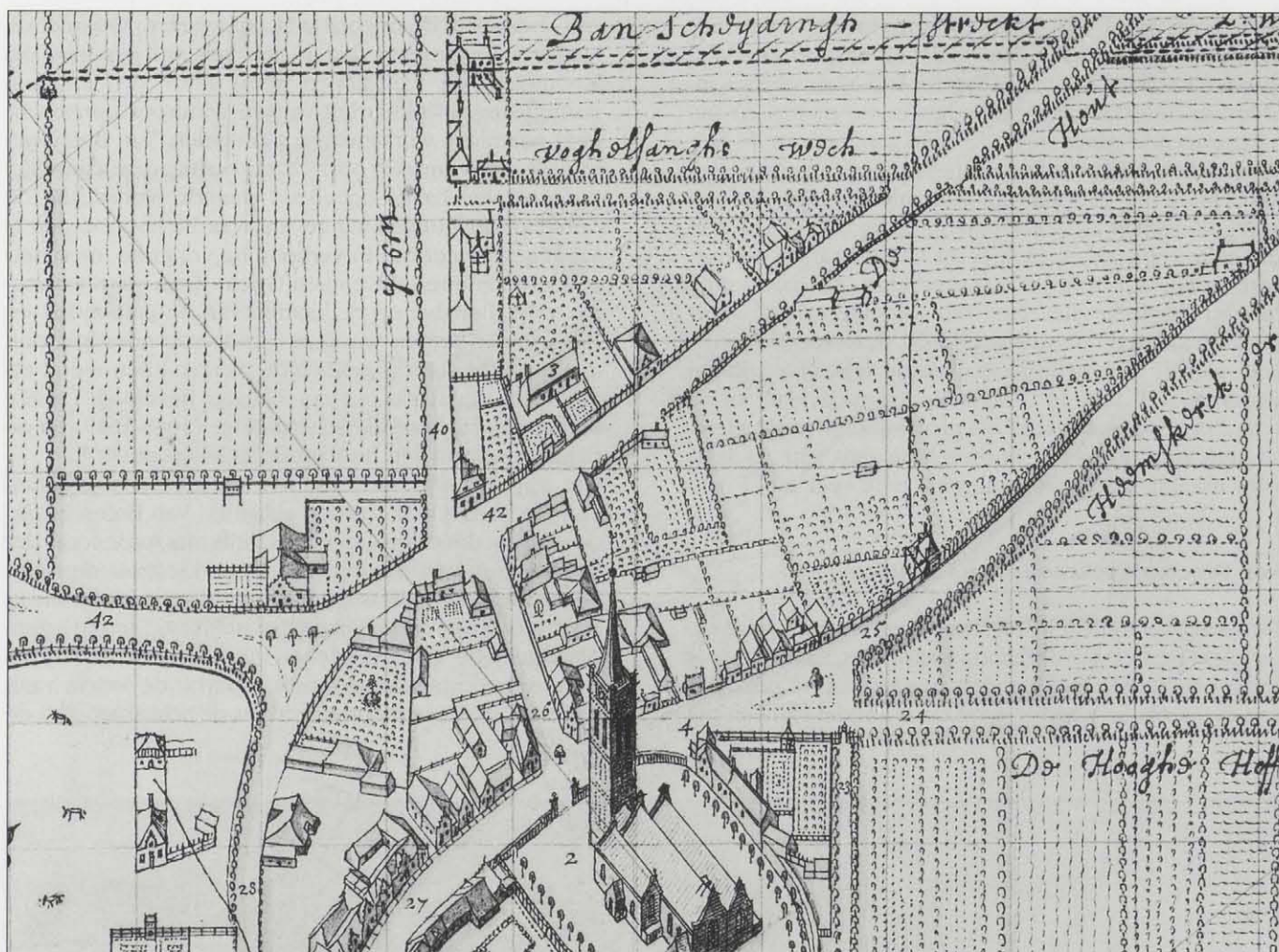
De toeschrijving aan Daniel van Breen is gebaseerd op de identificatie van de hand, waarin het kaartschrift is aangebracht. Een tweede sterk argument is te ontleen aan de identieke wijze waarop door middel van een pijl

met dwarsbalk de oriëntatie is aangegeven. Om met dit laatste te beginnen: het is een bekend gegeven dat landmeters en kartografen soms door een speciale vormgeving of inkleuring van de windroos hun overigens naamloze werkstukken signeerden. Van Breen gebruikte daarvoor een op zichzelf eenvoudige constructie van twee haaks op elkaar staande lijntjes, die de hoofdwindrichtingen aangeven, waarbij het noorden is aangegeven met een in verhouding vrij grote, mooi uitgevoerde Franse lelie en een Grieks kruis naar het oosten wijst. Behalve op de kaarten van de Egmonder- en Bergermeer komen we deze gestileerde noordpijl ook tegen op de zoëven genoemde werkstukken die al op zijn naam staan: de plattegrond van Beverwijk (1649), en het daarbij horende schetsboekje (1648-1649) en de plattegrond van zijn huis op de Anjelijsgracht.⁸

Het zijn dezelfde drie bronnen, die bij de vergelijking van het handschrift werden gebruikt. Van Breen bezigde een goed leesbaar, cursief schrift, dat in de loop der jaren weinig verandering onderging. De grote regelmatigheid verraadt de vaste hand van de plaatsnijder die in staat moet zijn een gelijkmatige schriftstijl te hanteren. Als algemene karakteristieken zijn te noemen: een vrij steil, iets rechtshellend schrift, waarbij de letters vaak niet met elkaar verbonden zijn en de schachten van de

2. Kaart van de Egmonder- en Bergermeer, [1629] (foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

3. Detail van de plattegrond van Beverwijk door Van Breen, 1648/49 (foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

opgaande en dalende letters lang zijn uitgevallen. Kenmerkende lettervormen zijn de 'd', waarvan de ophaal en neerhaal van de schacht niet over elkaar heen vallen, de 't' waarvan dwarshaal en stok soms met een lus aan elkaar zijn geschreven zonder de pen op te tilen en tenslotte de hoofdletters met een lange horizontale gevlagde aanzet en licht gebogen schachten. Deze identieke schriftelementen zijn zowel op de plattegrond van Beverwijk als op de kaart van de Bergermeer waar te nemen, zoals op de twee hierbij afgebeelde details te zien is (zie afbeeldingen 3 en 4):

Plattegrond Beverwijk

'd'	'[...]eijdingh', 'Scheijdingh'
't'	'streckt', 'Hout'
kapitalen	'Wech', 'Z.W.', 'Hout'

Kaart Bergermeer

'd'	'Middel', 'Wielandts', 'Landt'
't'	'Noort', 'Wielandts', 'Gerbrichts Wiert'
kapitalen	'Wieland', 'Vennen', 'Parselen'.

Nu het auteurschap van Van Breen voldoende is aangetoond, rest nog de vraag met welk doel deze kaarten geconstrueerd werden. De kaartinhoud zelf laat daarover niets los, of het moesten de ruitennetten zijn, die voor het kopiëren, verkleinen of vergroten zijn gebruikt. Zouden ze misschien in verband gebracht moeten worden met het haastproject van Hondius en Janssonius uit 1630 dat hiervoor ook al ter sprake kwam en waarbij ook Van Breen betrokken werd? Om een adequaat antwoord te kunnen geven op de pas verschenen atlas van Blaeu, moest hun eigen atlas op korte termijn met nieuwe kaarten worden aangevuld. In de *Atlantis Maioris Appendix*, uitgegeven door Henricus Hondius in 1631 nemen zij voor het eerst een blad op met vijf kaarten van de drooggelegde Noord-Hollandse meren. Het lijkt mij zeer goed mogelijk dat zij in een eerste ontwerp ook de Egmonder- en Bergermeer hadden willen opnemen.⁹ Van Breen zou dan met deze kaarten de voorbeelden voor de graveur hebben geleverd.

Epiloog: identificatie van handschrift en lettergravure

Heeft men bij het *geschreven* schrift op manuscriptkaarten de mogelijkheid om zowel de algemene karakteris-

tiek als de vormgeving van afzonderlijke letters te leren kennen en op basis daarvan een hand te identificeren, veel moeilijker is het om bij gedrukte kaarten aan de hand van de stijl van het kaartschrift de graveur te herkennen. Het sterk gestileerde en geuniformeerde cursieve kaartschrift, waarmee de Nederlandse kaartgravers sinds Mercator bij voorkeur werkten, gaf de plaatsnijder weinig vrijheid om eigen kenmerkende schriftelementen aan te brengen. De gravure van het kaartschrift alléén biedt in de meeste gevallen te weinig houvast om de graveur te identificeren.

Wat Daniel van Breen betreft, meen ik echter een reële suggestie te kunnen doen om op grond van het *gegraveerde* schrift een overigens bekende kaart aan hem toe te dichten. Hij behoorde zeker tot de meer getalenteerde plaatsnijders en moet als kaartgraveur veel meer geproduceerd hebben, dan de drie kaarten waarop zijn naam voorkomt. Nu enkele karakteristieken van zijn handschrift bekend zijn, waag ik het erop de hiervoor al vermelde kaart van de heerlijkheid Bergen van Jan Jansz. Dou¹⁰, voor zover het de lettergravure betreft aan hem toe te wijzen en doe dat op grond van de morfologie van enkele letters: ook hier weer de karakteristieke 't', waarbij stok en dwarshaal met een lus verbonden zijn en dan de gebogen aanzetten en schachten van de hoofdletters. Ook de lange schachten van de opgaande

en dalende letters vallen op (zie afbeelding 5). Vergeleken met de lettergravure op vele andere kaarten die daarvoor in aanmerking komen (namelijk van Amsterdamse uitgevers tijdens het actieve leven van Van Breen), vormt het kaartschrift op de kaart van Bergen juist vanwege deze kenmerken een uitzondering.

NOTEN

1. M.M. Kleerkooper en W.P. van Stockum, *De boekbandel te Amsterdam, voornamelijk in de 17de eeuw*. 's-Gravenhage, 1914-1916, blz. 1490 e.v. P. van der Krogt, *Koeman's Atlantes Neerlandici*. New edition. Vol. I. 't Goy-Houten 1997, blz. 123-125.
2. D. de Vries, *Beemsterlants caerten*. Alphen aan den Rijn 1983, nrs. 10 en 12. M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1950*. Groningen, 1981, nrs. 130 en 716.
3. H.J.J. Scholtens, Daniel van Breen en zijn voorarbeid voor een plattegrond van Beverwijk in vogelperspectief. In: *Oudheidkundig Jaarboek* 9 (1940), blz. 10-14. J.Z. Kannegieter, Een tekening van de plaatsnijder Daniel van Breen. In: *Amstelodamum* 50 (1963), blz. 130-139. J. van Venetiën en R.M.T. Verwer, *De stede Beverwyck affgabetekent door Daniel van Breen 1648-1649*. Beverwijk, 1974. D. de Vries, *Kaarten met geschiedenis 1550-1800*. Utrecht, 1989, nr. 76.
4. Het is niet duidelijk of het hier om een veiling, dan wel

4. Detail van de kaart van de Berghermeer (foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

ART CONSERVATION

RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN

TELEFOON 010 234 02 91

06 529 758 79

06 539 468 40

TELEFAX 010 460 34 37

K.v.K. ROTTERDAM 190851

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

*The Antique Map Specialist
Rare & Decorative Maps, Atlases & Globes*

P.O. BOX 67
SEVENOAKS
KENT - TN13 3WW
ENGLAND

Tel & Fax: +44-(0)1732-742558
e-mail: barron@centrenet.co.uk
website: <http://www.barron.co.uk>

One of the UK's leading private dealers
buying and selling rare & important Early maps and Atlases
Catalogues issued - Collections purchased
Appraisals & Valuations provided

WE ARE ALWAYS INTERESTED IN PURCHASING NEW STOCK

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:

Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 0313 - 654466

Een zeldzame kaart van Gelderland met decoratieve randen, uitgegeven door Johannes Janssonius en Jodocus Hondius

Niet alleen Claes Jansz. Visscher heeft een kaart met decoratieve randen van het voormalige hertogdom Gelre uitgegeven, óók Johannes Janssonius en Jodocus Hondius gaven gezamenlijk een dergelijk kaartblad uit. Deze kaart is nogal onbekend gebleven en het doel van dit artikel is dit fraaie kaartblad eens onder de aandacht te brengen (zie afbeelding 1).

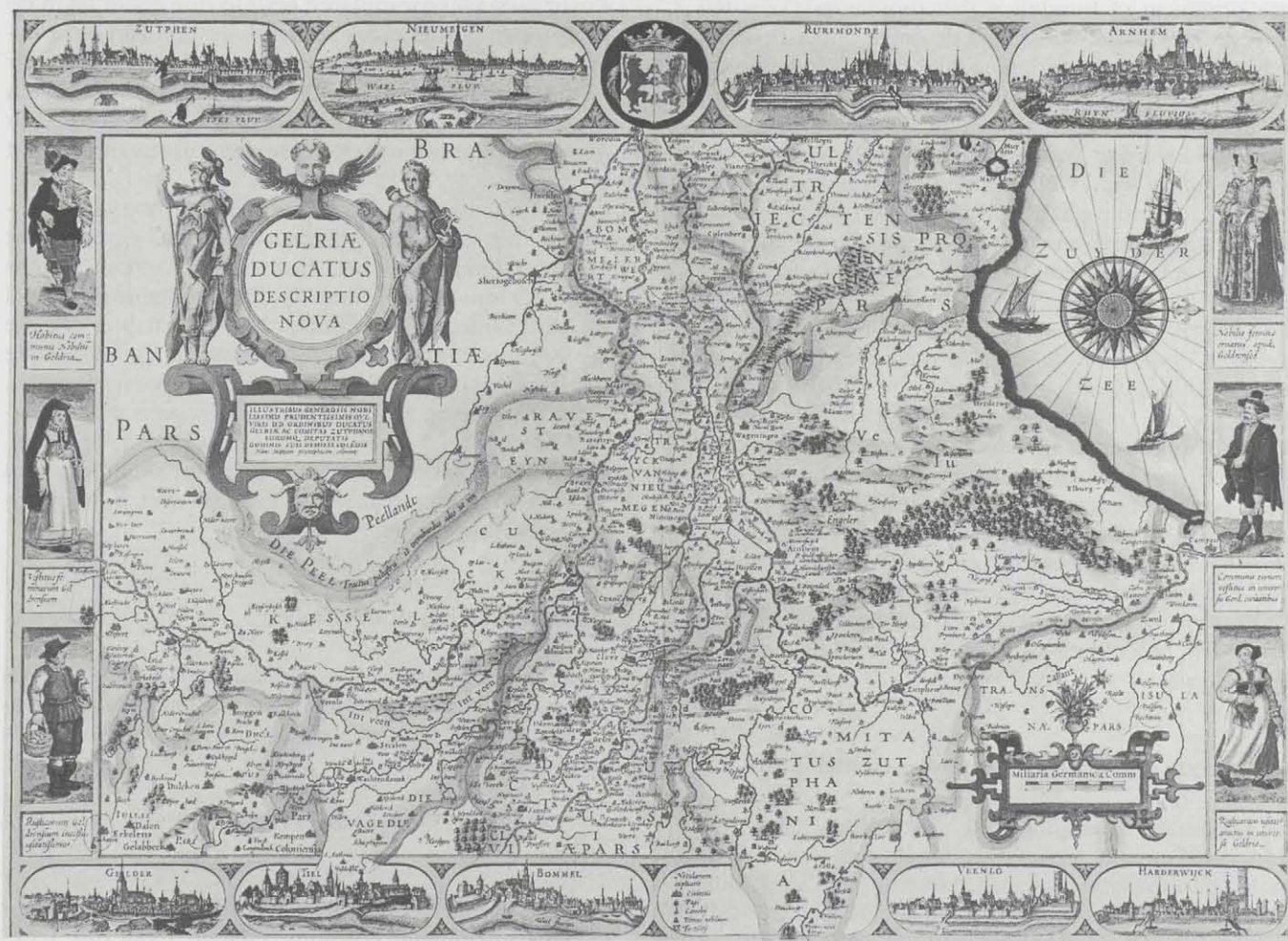
Inleiding

Heeft men bij het illustreren van een boek of het documenteren van een artikel een 17de-eeuwse kaart van Nederland met decoratieve randen nodig, dan is de

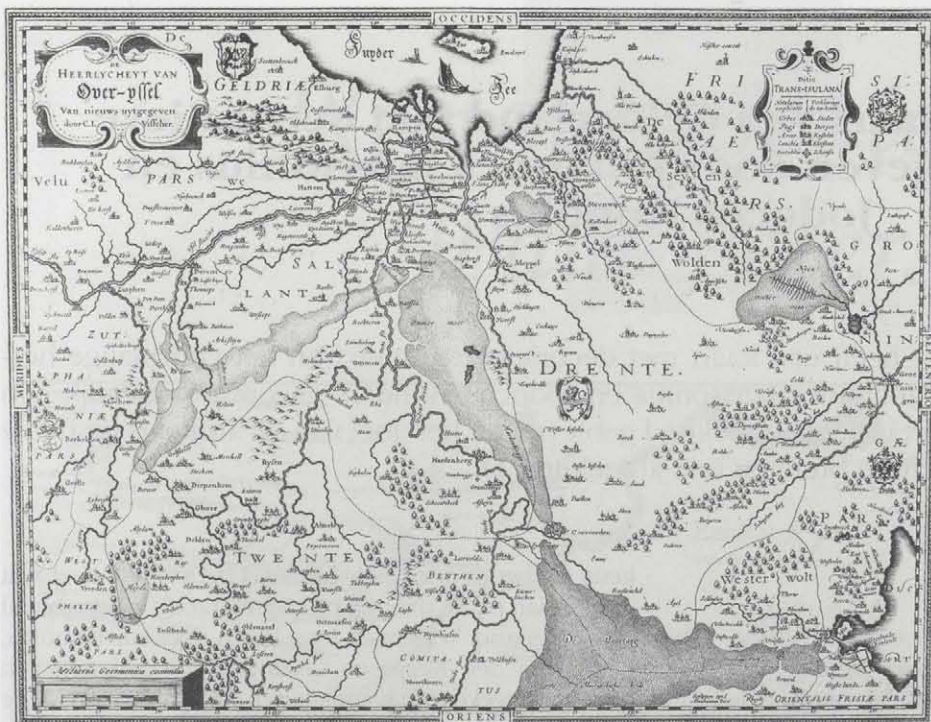
Drs. A. de Zeeuw, oud-leraar aardrijkskunde, studeerde sociale geografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht en volgde daarna de colleges van prof. dr. ir. C. Koeman en prof. dr. G. Schilder in de geschiedenis van de kartografie.

keus als het de provincie Holland betreft wel heel wat ruimer dan bij de overige provincies, zoals bijvoorbeeld bij Gelderland. Willem en Joan Blaeu, Jodocus Hondius, Pieter van den Keere en Claes Jansz. Visscher gaven prachtig uitgevoerde wandkaarten uit van de wereld, de werelddelen afzonderlijk, Europese landen en landsdelen, de Zeventien Provinciën en Holland. Verkleiningen daarvan met randversiering treffen wij aan in door hen uitgegeven atlassen of als los blad.

Maar lang niet alle Noord-Nederlandse provincies

1. Kaart van Gelderland uitgegeven door Johannes Janssonius en Jodocus Hondius. Dit is de staat waarop de namen van de uitgevers verwijderd zijn (foto: J. van 't Leven).

2. 'De Heerlycheyt van Over-Yssel'. Deze kaart hoort qua ouderdom en uitvoering thuis in de serie provinciekaarten met decoratieve randen die in de eerste helft van de 17de eeuw door C.J. Visscher werd uitgegeven. Het Oversticht was toen nog niet gedetailleerd in kaart gebracht. Dit kan de reden zijn van het ontbreken van een decoratieve rand. Verder was het gebied dunbevolkt en dat betekende een kleine markt voor een dure kaart.

brachten zij op deze fraaie manier in kaart. Het bleef veelal bij een overzichtskaart van de Nederlanden en de combinatie Holland-Utrecht (Blaeu) en een enkele andere provincie of bundeling van provincies (Van den Keere). Claes Jansz. Visscher is de enige onder hen die, op één enkele uitzondering na, alle Noord-Nederlandse provincies - hetzij afzonderlijk, hetzij in combinatie - met decoratieve randen afbeeldde. Alleen de provincie Overijssel kwam er wat bekaaid vanaf: *De Heerlycheyt van Over-Ijssel* werd wel 'Van nieuws uytgegeven', maar van een decoratieve rand kwam het ten huize van de graveur Abraham Goos, die ook bijna alle overige bijzondere provinciekaarten van Visscher graveerde, niet (zie afbeelding 2).

Van Gelderland gaf Visscher de kaart *Ducatus Geldriae nec non Comitatus Zutphaniae* [...] uit. Deze kaart werd eveneens door Goos gegraveerd. Dit forse kaartblad van 46,5 x 56,5 centimeter - met de profielen van de vier kwartiershoofdsteden in de bovenrand, tien andere stadsprofielen, zes plattegronden van forten, vier zogeheten kostuumfiguren en twee wapenschilden opzij en onderaan - werd waarschijnlijk vóór 1634 uitgegeven. Deze kaart is lange tijd de enige algemeen bekende 17de-eeuwse kaart van Gelderland met randversiering geweest en meestal werd dit blad uitverkoren als men een mooie afbeelding van Gelderland nodig had (zie afbeelding 3).

Een tweede decoratieve kaart van Gelderland

Dat er nog een andere 17de-eeuwse kaart van Gelderland met decoratieve randen bestaat - uitgegeven door Johannes Janssonius en Jodocus Hondius - blijkt weinig bekend te zijn. De oorzaak daarvan ligt ongetwijfeld in de zeldzaamheid van de kaart. Toch beschrijft Wieder al in 1915, in zijn reeks artikelen over Nederlandse historisch-geografische documenten in

Spanje, als eerste het exemplaar dat zich in de Biblioteca Nacional te Madrid bevindt.¹ Vredenberg-Alink somt in haar boek *Kaarten van Gelderland en de Kwartieren* vier exemplaren op. Op drie ervan staan de namen van de uitgevers vermeld, op één zijn deze namen van de koperplaat verwijderd en één exemplaar heeft geen randversiering.² Van der Heijden vermeldt in zijn inhoudsbeschrijving van de zogeheten *Atlas Iprensis* onder nummer 44 een exemplaar van de kaart in kwestie.³

Thans (juni 1998) kan schrijver dezes er nog vijf exemplaren bij optellen, waarvan er zich één in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam bevindt (Atlas Halma-Ottens-Prins Willem V). De overige maken deel uit van particuliere collecties. Het betreft hier alle de laatste versie, dus zonder impressum, maar met de randversieringen. Het totale aantal, dat wij nu kennen, komt hiermee op tien, waarvan er één geen randversiering heeft.

In 1990 werd voor het eerst, voorzover de auteur kon nagaan, een exemplaar afgebeeld en wel in een tentoonstellingscatalogus.⁴

De beschrijving door Wieder

Wegens de betrekkelijke zeldzaamheid van het reeds genoemde werk van Wieder volgt hieronder zijn beschrijving van de kaart van Gelderland van Janssonius en Hondius:

'JOHANNES JANSSONIUS EN JOD. HONDIUS, GELDERLAND.

Links boven: groot vignet met gewapende vrouw en man, in primitief kostuum: 'Gelriae | ducatus | descriptio | nova'.

Daaronder op een tablet, opdracht aan de Staten van

Gelderland door: 'Ioannes Ianssonius et Iod. Hondius'

Het Westen boven aan

Boven: Worcom.

links: Montfoort.

rechts: Campen.

onderaan: Borkeloo (met een uitlooper tot Winterswyck Graes).

Omgeven door een rand van stadsgezichten en kostuums:

Boven (van links naar rechts): Zutphen, Nieumegen, wapen, Ruremonde, Arnhem.

Onder (van links naar rechts): Gelder, Tiel, Bommel, voortzetting der kaart, Veenlo, Harderwijk.

Links (van boven naar onder):

Habitus communis Nobiliu(m) in Geldria

Vestibus feminarum Geldrensium

Rusticorum Geldrensium incessus usitatissimus.

Rechts (van boven naar onder):

Nobilis feminae ornatus apud Geldrenses

Communis civium vestibus in universis Gerd.

civitatus

Rusticarum usitat(us) amictus in universa Geldria.

Mill. Germ. Comm. 2=44 m.m.

Afmetingen: 41.5 X 57 c.m.

Zeer fraaie kaart, prachtig graveerwerk.'

Enkele aanvullingen

Aan deze beschrijving kan nog het volgende toegevoegd worden:

De kaart is een navolging van het werk van Christiaan Sgrooten, die in de jaren 1558-1559 een kaart van Gelderland maakte.

In de titelcartouche, die geflankeerd wordt door Minerva (l.) en Apollo (r.), staat: 'Het Hertogdom Gelre opnieuw beschreven'.

De legenda bevindt zich onderaan in de rand.

De windroos is van het ouderwets forse formaat dat rond 1600 in zwang was.

Er staat geen tekst op de keerzijde.

3. Het Hertogdom Gelre en het Graafschap Zutphen uitgegeven door C.J. Visscher. Deze kaart was lange tijd de enige algemeen bekende kaart van Gelderland met randversiering.

Verder valt op dat het kaartbeeld ten opzichte van de decoratieve randen op maar liefst vijf plaatsen 'grensoverschrijdend' genoemd kan worden, waardoor zelfs een tiende stadsprofiel onmogelijk gemaakt wordt. Dit zó sterk in de randversiering doorlopen van het kaartbeeld komt bij dit kaarttype vrijwel niet voor.

Om welke generatie(s) kaartmakers gaat het?

Na het lezen van de beschrijving van Wieder kan men zich nog wel afvragen met welke generatie(s) van de families Janssonius en Hondius wij hier te maken hebben en in welk jaar en met welk doel de kaart door hen gemaakt werd. Gaat het om Johannes Janssonius [van Arnhem] (15??-ná 1637) of om diens zoon Johannes Janssonius [van Amsterdam] (1588-1664), die in 1612 met Elisabeth Hondius trouwde? En betreft het hier Jodocus Hondius I (1563-1612), de vader van Elisabeth, of zijn zoon Jodocus Hondius II (1593-1629)? De kaart bevat namelijk gegevens, waarmee men niet voetstoots kan aannemen dat wij hier met de twee zwagers van doen hebben, maar dat het wel degelijk om de beide seniores kan gaan óf om schoonzoon en schoonvader.

De kaartinhoud

De kaart kan niet ouder zijn dan 1607-1610, want in die periode werd de op de kaart voorkomende Grift - een scheepvaartkanaal tussen Arnhem en Nijmegen - gegrav-

ven.⁵ Een latere datum dan 1627 lijkt niet waarschijnlijk, want toen begon men met de aanleg van de Fossa Eugeniana (ook wel de Nieuwe Grift genoemd) tussen Venlo en Rheinberg en die staat niet op de kaart.

De kostuumfiguren in de kaartrand

De zes mannen en vrouwen uit de drie standen, die in de kaartrand staan afgebeeld in de kleding van hun tijd, zijn voor de helft ontleend aan gravures van Pieter de Jode (1570-1634) naar ontwerpen van Sebastiaan Vranx (zie afbeeldingen 4 en 5).⁶ De vrouw uit de koopmansstand naar Vranx kon niet afgebeeld worden, want zij was al 'vergeven' aan concurrent Willem Blaeu, die haar afbeeldde op zijn foliokaart van de Zeventien Provinciën van 1608. Voor een Gelderse vrouw konden Janssonius en Hondius waarschijnlijk terecht bij hun familielid Pieter van den Keere. Zo'n Gelderse treffen wij namelijk ook aan op diens wandkaart van de Nederlanden van 1607 (zie afbeelding 6). Ook komt zij voor in de decoratieve randlijst van een onbekende kaart van de Zeventien Provinciën⁷, die sterk aan het werk van Van den Keere doet denken (zie afbeelding 7).⁸ Wat hierbij opvalt is dat deze Gelderse steeds met een andere man ten tonele verschijnt! De oorspronkelijke afbeelding bleek, evenals die van de Gelderse boer en boerin, niet traceerbaar.

De 'stadsportretten'

De stadsprofielen vertonen grote overeenkomst met de profielen in de oblonguitgaven van de door Lodovico

Belgica nobilitas animis generosa, nec armis Inferior, pollens robore, prompta manu. Belgæ eadem virtus ubi ponit castra Cupido; Ut pugnare bonus, sic et amare bonus.

Omnibus in terris faciunt commercia Belgæ, Adhuc externas per mare clasiss opes. Interea placidi non contemnuntur amores, Callidus ad quæsum sexus vterq, suum.

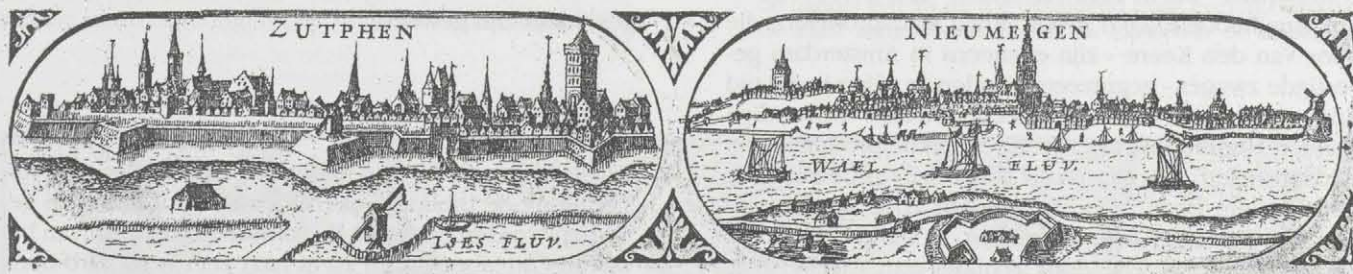
4. en 5. Personen uit de adelstand en de koopmansstand. Gravures van Pieter de Jode naar ontwerpen van Sebastiaan Vranx (foto's: Rijksprentenkabinet, Amsterdam).

6. Een man en vrouw uit Gelderland zoals ze staan afgebeeld op de wandkaart van de Zeventien Provinciën van Pieter van den Keere (1607) (collectie Niewodniczanski; Canaletto, Alphen aan den Rijn).

7. Man en vrouw die voor Gelderland model staan in de decoratieve randlijst van een onbekende kaart van de Zeventien Provinciën waarin veel personen voorkomen, die ook zijn aan te treffen op provinciekaarten van Van den Keere (G. Schilder, 'Monumenta Cartographica Neerlandica I').

8. Nijmegen en Zutphen zoals deze op de kaart van Janssonius-Hondius staan afgebeeld.

Guicciardini in de Franse taal uitgegeven *Beschrijvinghe van alle de Nederlanden*. Deze 'pourtraicts de villes en belle perspective' zijn door Pieter van den Keere gegraveerd en werden in bovengenoemd werk in 1613 bij Jan Jansz. te Arnhem voor het eerst uitgegeven. De gelijkenis gaat echter niet op voor Nijmegen (zie afbeelding 8) en dat was in eerste instantie ook het geval met Arnhem (zie afbeelding 9). Bij nadere beschouwing blijkt het prentje een onjuiste weergave van deze stad te zijn. Het suggereert een gezicht vanaf de zuidelijke Rijnsoever, maar het is het uitzicht dat men toen op Arnhem had vanaf de stuwwal ten westen van de stad. Onlangs is gebleken dat hetzelfde, onjuiste profiel zich bevindt in enkele exemplaren van de eerste oplage van het hierboven genoemde werk van Guicciardini (zie afbeelding 10).⁹ De uitgever moet dit, als bewoner van Arnhem, snel bemerkt hebben, want in de volgende oplage verscheen een totaal ander profiel van Arnhem. Ook dit kon de toets der kritiek niet geheel doorstaan, want nog in hetzelfde jaar, 1613, verscheen weer een verbeterde versie daarvan. Het vermoeden rijst nu dat er van Nijmegen ook nog een ander, thans nog onbe-

kend, stadsprofiel heeft bestaan, dat als basis voor het profiel op de kaart heeft gediend. Dit profiel is tot op heden nog nergens aangetroffen.

Een conclusie mogelijk?

Is het mogelijk uit voorgaande summiere gegevens een conclusie te trekken? Zolang er geen atlas of boek opduikt, waarin de eerste staat van de kaart duidelijk in thuishoort, kan omtrent de uitgevers, het jaar en het doel van de uitgifte niets met zekerheid worden vastgesteld.¹⁰

De *Atlas Iprensis* en de atlas in de Bibliothèque Nationale te Parijs, waarin naast veel kaarten van Van den Keere het exemplaar zonder randversiering voorkomt, zijn verzamelbanden die ons niet veel verder helpen. Als de kaart als losse uitgave bedoeld is geweest en er bovendien geen correspondentie over bekend is, dan hebben we hiermee 'de eindstreep' wel bereikt. Toch moeten er enkele opmerkingen gemaakt worden, want de kaart kan niet - zoals men misschien geneigd is te doen - zonder meer op naam van de beide junioren van de families Janssonius en Hondius gesteld worden.

9. Een foutieve afbeelding van Arnhem. Vanuit deze positie ziet men de St. Walburgiskerk niet links maar rechts van de Grote- of Eusebiuskerk, waarvan de toren dan links van het kerkgebouw staat en niet ervoor.

Men dient rekening te houden met het volgende: ten eerste werkten de seniores reeds als uitgevers samen, hetgeen onder andere blijkt uit het titelblad van de heruitgave van de *Atlas Minor* van Mercator van 1610. Ten tweede is het niet juist te denken dat Hondius senior, die in 1612 overleed, de illustraties voor het werk van Guicciardini - dat in 1613 verscheen - niet gezien en benut kan hebben. Zo'n groot aantal stadsprofielen, die door Van den Keere - zijn eveneens in Amsterdam gevestigde zwager - gegraveerd werden, is zeker in die tijd ruimschoots van tevoren gereed geweest. Bovendien konden Hondius en Van den Keere bij de productie van stadsprofielen gebruikmaken van de 29 profielen, die door Willem Blaeu gebruikt werden voor zijn kaarten van de Zeventien Provinciën en Holland van 1608. Deze prospecten, die door Schilder aan Claes Jansz. Visscher en Hessel Gerritsz. worden toegeschreven¹¹, hebben Hondius en Van den Keere waarschijnlijk gedeeltelijk als voorbeeld gediend (vergelijk de afbeeldingen 8, 11 en 12). Ten derde pleit het gebruik van de foutieve afbeelding van Arnhem, die het maar zeer kort in één oplage uithield, voor 1612 of 1613 als jaar van uitgifte van de kaart.

11. Zutphen zoals de stad staat afgebeeld op de wandkaart van de Zeventien Provinciën van Willem Jansz. Blaeu (1608).

10. Het hoogst zeldzame, onjuiste profiel van Arnhem zoals dat alléén in de eerste oplage van 1613 van de beschrijving van de Nederlanden van Lodovico Guicciardini voorkomt (collectie H.P. Deys).

Máár ... tegenover deze gegevens kan gesteld worden dat de juniores in 1612 oud genoeg waren om een kaart als de onderhavige uit te geven, zij het dan met wel erg veel 'uitstapjes' van het kaartbeeld in de decoratieve rand. Dat dient beginners echter vergeven te worden! Er zijn geen aanwijzingen dat de kaart een coproductie is van schoonzoons en schoonvaders, hoewel dat ook het geval kan zijn geweest!

Tot slot

Tenslotte moet hier nog het exemplaar zonder randversiering uit de Bibliothèque Nationale onder de loep genomen worden en wel in de meest letterlijke zin van het woord (zie afbeelding 13). In haar zeer bruikbare boek over de kaarten van Gelderland onderscheidt Vredenberg-Alink drie staten van de hier besproken kaart¹², waarbij het hier afgebeelde exemplaar als eerste staat (33a) vermeld wordt. De tweede staat (33b) heeft decoratieve randen en van de derde staat (33c) is sprake als de namen van de uitgevers van de koperplaat verwijderd zijn. Het bovenstaande suggereert, dat

12. Zutphen uit de beschrijving van de Nederlanden van Lodovico Guicciardini. De afbeelding toont grote gelijkenis met afbeelding 11.

Janssonius en Hondius hun kaart eerst zonder sierkader op de markt brachten en dat het blad vervolgens verrijkt werd met randversiering. Dat is echter niet het geval, want op de afbeelding is te zien dat de rand niet ononderbroken doorloopt en met een loep is te constateren dat in de benedenrand de torenspitsen van Gelder en Bommel zichtbaar zijn.

Wat is hier het geval? Om de kaart in een kleiner model atlas te kunnen opnemen hebben Hondius en Janssonius de randen van de koperplaat afgeplakt en alleen het kaartdeel geïnt en afgedrukt, een methode die in de drukkerij van Hondius vaker werd toegepast.¹³ Een voorzichtige manier vergeleken met die van bijvoorbeeld Willem Blaeu, die eenvoudig de sierkaders van de koperplaten afsneed en Nicolaas Visscher I, die de kaart *Tabula Frisiae, Groninghae et Territory Embdensis* van zijn vader Claes Jansz. Visscher van de randversiering 'verloste' door de groeven in de koperplaat weg te kloppen om zo nieuwe cartouches aan te kunnen brengen en nieuwe gegevens toe te kunnen voegen. Bij een eventuele herdruk van het boek van Vredenberg-Alink is het dus aan te bevelen de nummers 33a en 33b om te wisselen en 33a als variant en niet als aparte staat te beschouwen, aangezien er aan de koperplaat niets gewijzigd werd.

Door de voorzichtigheid van Hondius kon de kaart later nog door een andere uitgever, zonder impressum, opnieuw uitgegeven worden, maar dan weer compleet met de randversieringen (zie nogmaals afbeelding 1).

NOTEN

Met dank aan de Walburg Pers te Zutphen, die een reproductie in kleur van een kaart met randversiering uit haar fonds bij dit artikel voegde.

1. Wieder, F.C., Nederlandsche historisch geographische documenten in Spanje. Uitkomsten van twee maanden onderzoek. In: *Tijdschrift van het K.N.A.G.*, 1915, blz. 185.
2. Vredenberg-Alink, J.J., *Kaarten van Gelderland en de Kwartieren*. De Walburg Pers, Zutphen, 1975, blz. 36 en 37.
3. Heijden, H.A.M. van der, Atlas Iprensis, 1570-1639. In: *Caert-Thresoor* 14 (1995) nr. 2, blz. 30.
4. Zeeuw, A. de, *De Vereenighde Nederlanden in Caert gebracht*. Zutphen, 1990, no. 31.
5. Brouwer, J., 'Een Eeuw Elst'. Elst 1984, blz. 56.
6. Het Prentenkabinet van de Universiteit van Leiden bezit van deze prenten fraaie eerste drukken. Het Rijksprentenkabinet in Amsterdam bezit latere drukken.
7. Zie voor reproductie van deze kaart: Schilder, G., *Cartographica Rarissima Collection*, T. Niewodniczanski, Bitburg. Deel I Pieter van den Keere, *Nova et Accurata Geographica Descriptio Inferioris Germaniae*, Amsterdam 1607. Alphen aan den Rijn, 1993.
8. Schilder, G., *Monumenta Cartographica Neerlandica I*. Alphen aan den Rijn, 1986, blz. 132.
9. Dit gegeven werd mij via dr. H.P. Deys verschaft door de Guicciardini-werkgroep van Explokart.
10. Een probleem hierbij is dat in de handel door het zogenaamde slopen - het uit elkaar halen van atlanten en boeken, waarbij zelden of nooit notities gemaakt worden - veel gegevens omtrent allerlei uitgaven verloren gaan. In de handel zijn tot nu toe uitsluitend losse exemplaren van de kaart aangeboden. En als de handelaar de zeldzame

13. Het Hertogdom Gelre, ditmaal zonder decoratieve randen, maar met de namen der uitgevers (foto: Bibliothèque Nationale te Parijs).

bron al kent, geeft hij deze niet gauw prijs uit angst dat een ander eveneens 'op jacht' gaat. Bij de wetenschapper is het vaak al niet anders: hij blijft 'broeds' op zijn gegevens zitten om in een publicatie de primeur te kunnen oogsten.

11. Schilder, G., *Monumenta Cartographica Neerlandica III*. Alphen aan den Rijn 1990, blz. 142. Idem IV, blz. 239 en de blz. 34, 62, 64, 66 en 158 voor de afbeeldingen.
12. Vredenberg-Alink, J.J., *Kaarten van Gelderland en de Kwartieren*, blz. 36 en 37.
13. Zie hiervoor: Zeeuw, A. de, Kaarten met randversiering als voorlopers van 17e eeuwse atlaskaarten. In: *Caert-Thresoor* 2 (1983) nr. 3, blz. 42-45.

SUMMARY

A rare map of Gelderland with decorative borders published by Johannes Janssonius and Jodocus Hondius

In the first half of the 17th century, Johannes Janssonius and Jodocus Hondius together published a map of the former Duchy of Gelderland. The map has decorative borders, and it has remained relatively unknown due to its rarity.

The map can be dated to around 1613, but it is difficult to decide to which generation(s) of the Janssonius and Hondius families the two publishers belonged. Were they Janssonius Sr (still alive in 1637) and Hondius Sr (died 1612)? Two details on the map seem to provide support for this supposition: the Grift Canal between Arnhem and Nijmegen, which was completed in 1610, and an incorrect silhouette of Arnhem. An identical outline of Arnhem can be found in some copies of the first printing of the first oblong edition of the *Description de toutes les Pays-bas* by Guicciardini, published by Johannes Janssonius Sr in Arnhem in 1613.

Of the map described in this article the author knows ten copies. Four of them show an impressum of Janssonius-Hondius, and on the other six there is no impressum. Faint traces show it to have been erased in the copper-plate. One copy with an impressum was printed without the decorative borders, which had been covered on the plate by means of strips of paper.

Oude kaarten der Nederlanden

H.A.M. van der Heijden

in 2 delen

Totaal 888 pagina's met honderden illustraties.
Linnen band met goudopdruk voorzien van een
stofomslag in kleur.

Formaat 22,5 x 31,5 cm.

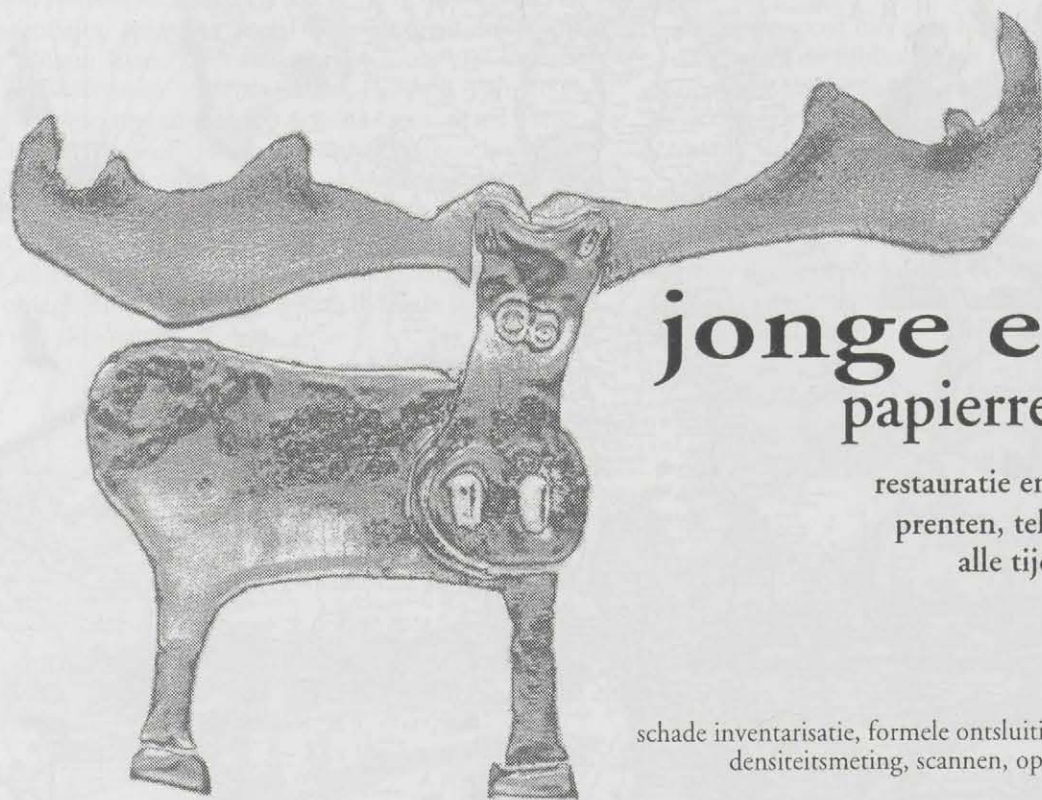
f 325,-

Een uitgave van Canaletto, in samenwerking
met de Universitaire Pers te Leuven

Canaletto, Postbus 68,

2400 AB Alphen aan den Rijn

Telefoon 0172 - 44 46 67 Fax 0172 - 44 02 09

jonge eland papierrestauratie

restauratie en conservering van
prenten, tekeningen en foto's
alle tijden, alle formaten

schade inventarisatie, formele ontsluiting van (foto)collecties
densiteitsmeting, scannen, opslaan op andere media
conserveringskopieën

oude looiersstraat 65-67 1016 vh amsterdam t 020 623 79 89 f 020 420 31 38

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl
Varia is ook te raadplegen op internet: <http://kartoserver.frw.ruu.nl/html/staff/krogt/caert/varia.htm>

De Hollandse Cirkel; een stichting voor de geschiedenis der geodesie

Op initiatief van de Nederlandse Commissie voor Geodesie (NCG) sloeg een aantal geodetische instellingen in Nederland de handen ineen om over te gaan tot de oprichting van een stichting voor de geschiedenis van de geodesie. De oprichting werd op 16 juni jongstleden een feit. Deelnemers in de stichting werden het Kadaster, de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat, de Topografische Dienst, de Dienst der Hydrografie, de Subfaculteit Geodesie van de TU Delft, het ITC, de Vereniging van Nederlandse Bedrijven in de Geodesie en Geo-informatie (VNBG), de Stichting Geodesia en de NCG zelf. Op voorstel van drs. L.C. Palm (lid van de voorbereidende NCG-taakgroep) werd de stichting vernoemd naar het bekende, door de Hollandse landmeter Jan Pietersz. Dou (1573-1635) uitgevonden, hoekmeetinstrument.

'De Hollandse Cirkel' kreeg de uitbreiding en verbreiding van de kennis betreffende de geschiedenis der geodesie als algemeen doel, met nadruk op de Nederlandse beoefening daarvan, zowel hier te lande als elders. De geschiedenis van de beoefening van de geodesie wordt hierbij gezien als onmisbaar voor een beter begrip van de ontwikkeling van het vakgebied en als een belangrijk middel om de huidige betekenis van het vakgebied te presenteren. Om dit doel te bereiken stelt de stichting zich tot taak activiteiten te bevorderen als:

- de tracing en beschrijving van het zogenoemde 'geodetisch erfgoed',
- het aanleggen en onderhouden van verzamelingen van geodetisch erfgoed,
- het ontsluiten en exposeren van het geodetisch erfgoed, zowel voor wetenschappelijk als educatief gebruik,
- geodetisch-historisch onderzoek,
- de publicatie van de resultaten van geodetisch-historisch onderzoek,
- het onderwijs in de geschiedenis der geodesie,
- de contacten met andere geschiedkundige disciplines, speciaal met die op het gebied van wetenschap en techniek,
- de verstrekking van informatie over de geschiedenis der geodesie.

De verwerving van middelen om activiteiten als de bovenstaande te kunnen helpen ondernemen, ziet de stichting als één van haar eerste opdrachten.

Vertegenwoordigers van elk van de negen deelnemers vormen het bestuur: prof. dr. ir. L. Aardoom (NCG, voorzitter), ing. W.A. van Beusekom (Meetkundige Dienst), ing. W. Eimers (VNBG), W.G. van Gent (Hydrografie), prof. ir. R. Groot (ITC), ir. A.A.Ph.J.M. baron van Lamsweerde (Subfaculteit Geodesie, penningmeester), ir. J. van der Linde (Topografische Dienst), ir. P. van der Molen (Kadaster en Stichting Geodesia, secretaris).

Een deeltijds aan te stellen 'directeur' zal de dagelijkse werkzaamheden van De Hollandse Cirkel coördineren. Hij/zij zal daartoe de beschikking hebben over een kantoor ('het bureau' van de stichting), ondergebracht bij de Subfaculteit Geodesie in Delft. De stichting stelt zich voor om ten behoeve van specifieke taken, werkgroepen in het leven te roepen

Landmeter met een Hollandse Cirkel op een kaart van de Beemster.

en programma's van bestaande groepen - zoals dat van de in 1979 ingestelde Werkgroep Geschiedenis der Geodesie - te ondersteunen.

Tentoonstelling Couleurs de la Terre

Tussen 8 oktober 1998 en 10 januari 1999 vindt in de Bibliothèque Nationale in Parijs een tentoonstelling plaats van kaarten - van middeleeuwse wereldkaarten tot satellietbeeldkaarten - waarbij de kleur centraal staat. Welke functie heeft kleur op kaarten, wat is de samenhang met de druktechniek en wie waren verantwoordelijk voor de kleur op kaarten? Dat zijn de thema's die centraal staan. De documenten komen uit de collecties van de Bibliothèque Nationale, die ook het 'Département des cartes et plans' herbergt, en andere instellingen. Zo zijn er middeleeuwse handschriften, portolaankaarten, atlanten, wandkaarten, globes, 19de-eeuwse thematische kaarten en satellietbeeldkaarten. Dit alles is te zien op het volgende adres: Bibliothèque Nationale de France - site Richelieu Galeries Mansart et Mazarine, 58, rue de Richelieu, Parijs. Alle dagen geopend, behalve op maandag van 10.00-19.00 uur. Toegang: Ffr. 35, met korting Ffr. 24. Inlichtingen zijn te verkrijgen via het telefoonnummer: 00 33 (0)1 47 03 81 10.

Lezingencyclus van The Warburg Institute 1999

Op The Warburg Institute van de University of London (Woburn Square) is door Tony Campbell en Catherine Delano-Smith ook dit seizoen weer een lezingencyclus geor-

ganiseerd in het kader van het thema 'Maps and Society'. De toegang is vrij en de bijeenkomsten beginnen om 17.00 uur. Het programma voor 1999 ziet er als volgt uit:

- 28 januari: Prof. Michael Jones (Department of History, University of Nottingham) *The English and Brittany in the Late Sixteenth Century: the Map Evidence*.
- 25 februari: Dr. Jeffrey Stone (Department of Geography, University of Aberdeen) *Imperialism, Colonialism and Cartography in Africa*.
- 18 maart: Prof. Martha Pollak (Department of Art History, University of Illinois) *Military Strategy and City Plans in the Seventeenth Century*.
- 29 April: Ralph Ehrenberg (Map Division, Library of Congress) *Charting Invisible Airways: the Early Development of Aviation Cartography in the United States of America*.
- 3 juni: Prof. Lena Cowen Orlin (Department of English, University of Maryland) *Reading Ralph Treswell's Maps: Property Disputes in Tudor and Stuart London*.

Inlichtingen: Tony Campbell, Map Librarian, British Map Library, 96 Euston Road, London NW1 2 DB. Tel.: +44 171 412 7525, Fax: +44 171 412 7780. Zie ook de volgende homepages:

1. The British Library Map Library:
<http://www.bl.uk/collections/maps>
2. The History of Cartography homepage:
<http://www.ihrinfo.ac.uk/maps>

Oprichting Brussels International Map Collectors' Circle

Begin 1998 is de Brussels International Map Collectors' Circle (BIMCC) opgericht. Deze vereniging is hoofdzakelijk geënt op IMCoS, de Londense International Map Collectors' Society. De BIMCC heeft drie hoofddoelstellingen:

1. Het bieden van een informeel en gezellig forum voor diegene, die speciale belangstelling heeft voor kaarten, atlassen en boeken met kaarten.
2. Het organiseren van lezingen over de diverse aspecten van de historische kartografie, documentatie, conservatie en aanverwante onderwerpen.
3. Het organiseren van bezoeken aan tentoonstellingen, bibliotheken en instellingen met belangrijke kaart- en atlascollecties.

De activiteiten van de BIMCC kwamen pas goed van de grond tijdens een bijeenkomst in maart 1998, waar meer dan dertig mensen onder een goed glas wijn discussieerden over kaarten en atlassen. Wetenschappers, handelaars en verzamelaars wisselden op een informele wijze hun visies en ervaringen uit.

Nu de BIMCC is opgericht als een niet-commerciële vereniging onder de Belgische wet, streeft de Circle ernaar haar leden een breed scala aan kartografische evenementen te bieden. Gepland zijn onder andere de volgende activiteiten:

- 20 en 21 februari 1999: studiedag in Brussel over papierconservatie en archivering, met een excursie naar het Mercatormuseum in Sint Niklaas voor een uiteenzetting door Guy de Witte over belangrijke restauratieprojecten.
- 31 maart 1999: BIMCC-avond. Informeel samenzijn in Brussel, waar leden onder andere delen van hun eigen collectie tentoonstellen.
- April/mei 1999: conferentie over regionaal-kartografisch thema.

De BIMCC publiceert regelmatig nieuwsbrieven. Het septembernummer van 1998 bevat aanmeldingsformulieren voor nieuwe leden en inschrijfformulieren voor de diverse evenementen. Elke belangstellende in de historische kartografie is van harte welkom om lid te worden van de BIMCC. De kosten bedragen Bfr. 300 aan inschrijfkosten en Bfr. 800 per jaar voor een lidmaatschap.

Voor meer informatie: Brussels International Map Collectors' Circle, 71 Avenue des Camélias, B-1150 Brussels, Belgium. Telefoon/Fax: +32 2 772.69.09. Het secretariaat is ook bereikbaar per e-mail:

veronique.v.d.kerckhoff@fine-arts-museum.be

Joost Depuydt

(Vertaling en bewerking door Marco van Egmond van een e-mailbericht aan de discussiegroep Maphist d.d. 16 september 1998)

18th International Conference on the History of Cartography

Onder auspiciën van Imago Mundi Ltd. zal van 11 tot en met 16 juli 1999 in Athene de 18de Internationale Conferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie plaatsvinden. Voor deelname is het niet nodig dat men professioneel werkzaam is in de geschiedenis van de kartografie. Iedere geïnteresseerde kan aan deze conferentie deelnemen. Ter gelegenheid van het congres zijn er drie kartografische tentoonstellingen. De voertalen van het congres zijn Engels, Frans en Grieks. Voor simultaanvertaling tussen deze talen zal gezorgd worden.

Bijdrage voor deelname is \$ 200 (na 15 februari 1999 \$ 250). Aansluitend op het congres bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan een ééndaagse cruise, terwijl er ook nog een vierdaagse cruise als 'post-conference tour' georganiseerd wordt. Informatie: Center for Neohellenic Research; The National Hellenic Research Foundation; 48, Vassileos Konstantinou Avenue; GR-11635 Athene; telefoon: +301 721 0554; fax +301 724 6212

E-mail: gtolias@cie.gr

Cursussen GO voor opzet en beheer van collecties kartografische documenten

In het voorjaar van 1999 organiseert de Stichting Gemeenschappelijke Opleiding (GO) de cursussen Oude – en Moderne Kartografische Documenten. Deze cursussen zijn gericht op medewerkers van bedrijven en instellingen, die een meer of minder uitgebreide collectie kaarten en andere kartografische documenten beheren. In de cursussen worden de verschillende aspecten behandeld, die van belang zijn bij het opzetten en beheren van dergelijke collecties.

De cursus Oude Kartografische Documenten start op 2 februari 1999 en bestaat uit de onderdelen:

- Inleiding in de geschiedenis van de kartografie
- Gebruik van oude kaarten bij historisch onderzoek
- Specifieke aspecten van collectievorming/acquisitie, beschrijving/ontsluiting en materiële verzorging van oude kartografische documenten
- Bezoek aan een kaartenverzameling

Op 9 maart 1999 start de cursus Moderne Kartografische Documenten. In deze cursus worden de volgende onderdelen behandeld:

- Verzamelen en bewerken van gegevens van zowel metrische als inhoudelijke aard
- Kartografische weergave van ruimtelijke verschijnselen
- Kaartproductie
- Gebruik van moderne kaarten

De lessen worden gegeven in de vorm van hoor- en kijkcolleges, afgewisseld met praktische oefeningen. Beide cursussen worden gegeven in Utrecht en omvatten drie lesdagen (één lesdag per week). Voor nadere informatie en een inschrijfformulier kan men contact opnemen met: Stichting GO, Celebesstraat 89, 2585 TG Den Haag, telefoon: 070-3512380, fax: 070-3549789.

E-mail: info@stichting-go.nl

Website: <http://www.stichting-go.nl>

Tentoonstelling Technische Universiteit Delft

In het kader van het vijftigjarig bestaan van de opleiding Geodesie aan de TU Delft is in het Techniekmuseum in Delft tot 7 januari een tentoonstelling ingericht, die de ontwikkeling van de opleiding in deze vijftig jaar weergeeft. Een bijzonder aspect van de tentoonstelling is een virtual reality (VR) van Delft, gebaseerd op het schilderij *Gezicht op Delft* van Johannes Vermeer. Met behulp van een kaart uit de 17de eeuw is een digitale plattegrond gemaakt en deze is opgeslagen als 2D-vectorbestand in een GIS. Door het toevoegen van hoogte-informatie en getextureerde 3D-CAD modellen ontstaat er een VR van Delft anno 1660. De standplaats van Vermeer kan hierin interactief bepaald worden met behulp van een 3D-muis en -bril. Het Techniekmuseum in Delft is gevestigd aan de Ezelsveldlaan 61. Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur; zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Voor meer informatie, telefoon: 015-2138311.

Tentoonstelling Kaartenverzameling Bibliotheek Vrije Universiteit

De Kaartenverzameling van de Bibliotheek van de Vrije Universiteit heeft een kleine tentoonstelling (74 objecten) ingericht onder de titel: *Nederlandse atlassen voor kantoor, school en huis*. De tentoonstelling laat atlassen zien die zijn uitgegeven vanaf 1865. Centraal staat hierbij: dóór wie en vóór wie zijn de atlassen gemaakt. De thema's die aan de orde komen zijn achtereenvolgens: historische atlassen, blinde atlassen, handelsatlassen, *Kingatlassen*, *Bosatlassen* en atlassen gericht op een speciaal thema zoals natuurkundige aardrijkskunde, godsdienst en zending.

De tentoonstelling staat opgesteld in de hal van het Hoofgebouw van de Vrije Universiteit op de eerste verdieping en bij de toegang van de Bibliotheek. A raison van f 3,00 is een catalogus verkrijgbaar bij de Kaartenverzameling (ruimte 1A-01a). De tentoonstelling is te zien tot begin januari 1999. Voor nadere inlichtingen is de Kaartenverzameling telefonisch bereikbaar op het nummer 020-4445188.

Titelpagina van de 'Kingatlas' uit 1958.

ASHER Rare Books

A division of A. Asher & Co. B.V.

FINE & RARE BOOKS EARLY VOYAGES - TRAVELS CARTOGRAPHY - ATLASES NAVIGATION - MAPS

Just published:

Catalogus 28. Rare and important books and atlases including some maps

Still available and free on request:

Catalogus 27. Atlases, Books, Maps and Prints.

Visiting address: Zeeweg 264, NL-1971 HJ IJmuiden, The Netherlands
Correspondence: P.O. Box 258, NL-1970 AG IJmuiden, The Netherlands
Telephone: +31 (0)255 523839 Facsimile +31 (0)255 510352
E-mail: Asher@Euronet.nl Internet: www.asherbooks.com.

SPECIALIST IN OPBERGSYSTEMEN

Croon BV

Industrieweg 38, P.O. Box 151, 3640 AD Mijdrecht
(The Netherlands)

Afdeling verkoop: tel. nr. 0297 - 231919
fax. nr. 0297 - 231910

Croon is als fabrikant gespecialiseerd in de productie van metalen geëpoxeerde ladenkasten die in vele maatvoeringen leverbaar zijn. Door deze volledige epoxy coating worden kostbaarheden niet aangetast.

Met name de zogenaamde HO ladenkasten zijn geschikt voor de berging van kaarten etc. en leverbaar vanaf een nuttig formaat van 35 x 62 cm tot en met 155 x 115 cm, nuttige hoogte 15 mm.

Vraag vrijblijvend inlichtingen bij de fabriek te Mijdrecht.

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- boeken in leer en perkament
 - charters en zegels
 - prenten en tekeningen
 - kaarten en affiches
 - massaconservering
 - vrijblijvende offertes
-
- vacuüm-vriesdrogen

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

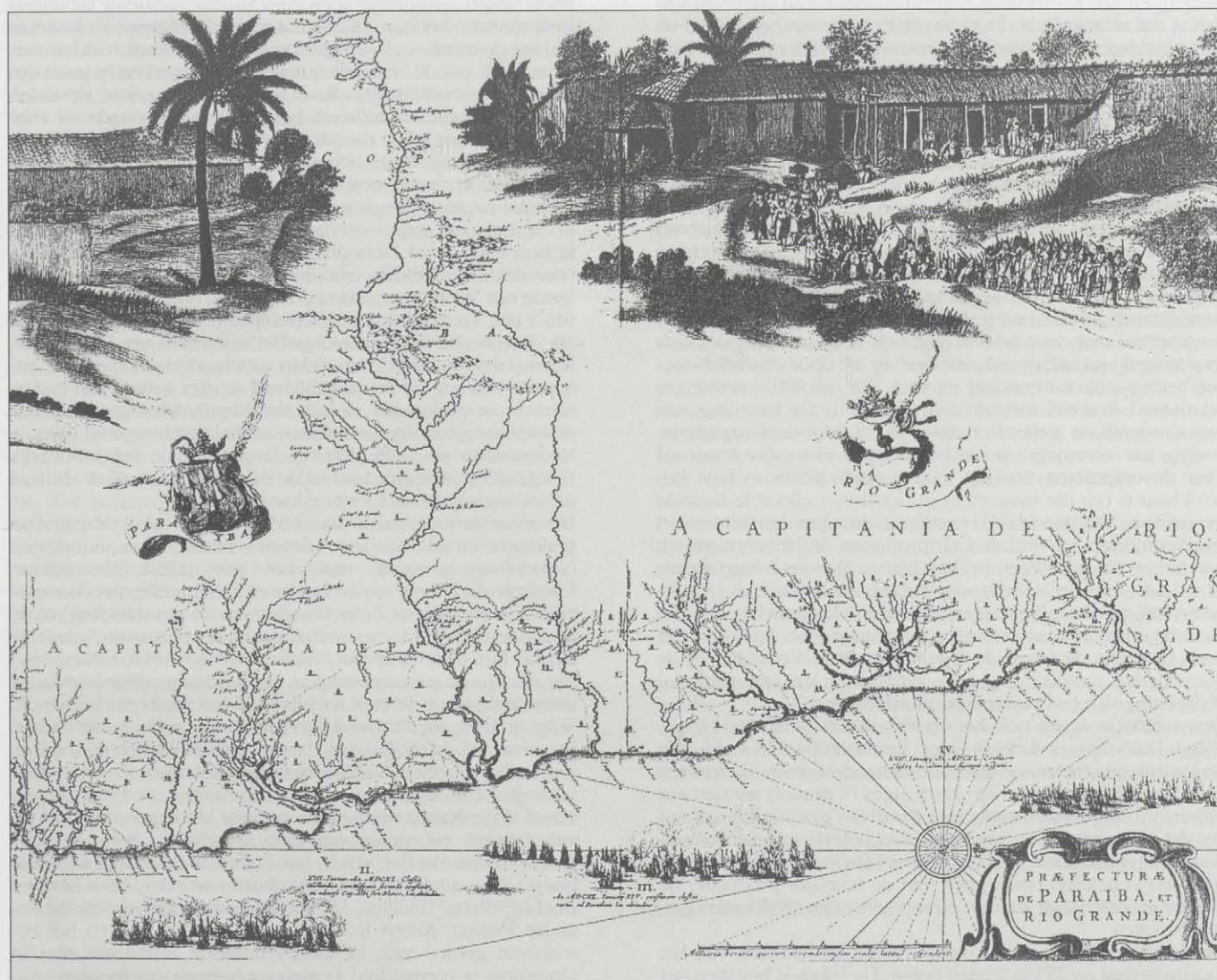
Besprekingen

Mapping for Money. Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries / Kees Zandvliet. - Amsterdam: De Bataafse Leeuw, 1998. - Geb., 328 blz., ill. in kleur en z/w. - ISBN 90 6707 454 3. - f 85,00.

Dit bijzonder fraai uitgevoerde proefschrift analyseert de rol, die kaarten en kartografen speelden in de Nederlandse expansie overzee in de 17de eeuw. Die rol kan hebben gelegen op het gebied van de navigatie, verdediging, bestuur, stadsontwikkeling en vestingbouw, de verspreiding van geografische informatie, of als een weerspiegeling van de machtsverhoudingen. Niet het hele handelsgebied van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) of Westindische Compagnie (WIC) wordt daartoe behandeld, maar een aantal voorbeelden worden daartoe beschreven: Nieuw Nederland, Brazilië, Ceylon, Taiwan en Batavia en Ommelanden.

Deze studie bestaat uit vier delen. In het eerste wordt de aanloop naar de geïnstitutionaliseerde kaartvervaardiging besproken. Uitgangspunt vormt hier de organisatievorm die door zowel Portugal als Spanje voor de kartering overzee was opgezet, waarbij de gegevens over nieuwe ontdekkingen centraal werden verwerkt en bijgehouden onder leiding van een 'Cosmografo Mor' op een (geheime) prototype kaartserie, de 'padron real'. Dat gebeurde op het hydrografisch bureau in het arsenaal ('Almazem' of 'Casa de Contratacion'). Behalve in het moederland waren er ook vooruitgeschoven kartografische bases: Zandvliet beschrijft Goa, als coördinatiecentrum voor kartografische activiteiten in Azië, en dergelijke centra zullen er ook in Amerika geweest zijn.

In het tweede en derde deel wordt nagegaan op welke manier (na de 'wilde' Nederlandse ontdekkingsreizen van het eind van de 16de eeuw) de VOC respectievelijk WIC de kaartproductie organiseerden en hoe dit afweek van het 'Iberische model'. Het

Kaart van de provincies Paraíba en Rio Grande uit Joan Blaeus 'Atlas Major'.

belangrijkste verschil was de controle van de staat. Hoewel ook in Spanje en Portugal kartografen privé-personen waren, leken commerciële belangen er toch nauwelijks invloed te hebben. In de Republiek waren ze daarentegen bepalend; vandaar ook de naam van deze studie: *Mapping for Money*. De VOC hield gedurende de 17de eeuw zelf de kaartproductie in de hand en benoemde haar eigen kartografen in Patria (Hessel Gerritsz., hiervoor kantoor houdend in het Oostindisch Huis in Amsterdam en zijn opvolgers de Blaeu's) en baas-kaartenmakers in Batavia. Zandvliet beschrijft de samenstelling van de gestandaardiseerde set van zeekaarten (het VOC-equivalent van de padron real) die men bijhield; voorbeelden ervan vindt men in de kaartenboeken van Gerritsz. en Isaac de Graaf. Bij de WIC was er aanvankelijk sprake van een vergelijkbare organisatie, met ook hier Hessel Gerritsz. als Cosmografo Mor en een padron real (waarschijnlijk qua inhoud vergelijkbaar met de 'Christina-Atlas') en een vooruitgeschoven basis (Recife). In de tweede helft van de 17de eeuw verloor de WIC haar greep op de kartografische productie en werden de kaarten van haar handelsgebied door elkaar beconcurrerende privé-kartografen vervaardigd.

In het vierde deel wordt de productie van gezichten en 'topografische schilderijen' (zoals panoramakaarten) naast de reguliere kaartproductie als integraal onderdeel van de geografische informatievervalsing van de handelscompagnieën behandeld. De vele dergelijke schilderijen, die ooit de stadhoudelijke paleizen en compagnieskantoren sierden, blijkt men qua inhoud terug te kunnen voeren op een set van circa 180 aquarellen, die samen de Vingboons-collectie vormen; jammer genoeg is hier in bijlage 2 over de topografische aquarellen en schilderijen geen lijst van opgenomen.

De weergegeven illustraties geven een goed beeld van de aard en rijkdom van het materiaal, zowel van de kaarten als de schilderijen, en zijn als zodanig zeer functioneel. Een punt van kritiek is dat ze teveel als afbeelding, als plaatje zijn behandeld en niet als drager van informatie. Ook waar series van opeenvolgende kaarten worden getoond (bijvoorbeeld voor de Goudkust, Oostindië of Taiwan) laat de auteur de kaarten niet zelf hun verhaal vertellen, c.q. gebruikt ze niet als bron om bijvoorbeeld intensivering of verleggen van de handelscontacten aan te geven. Dat zou een mogelijkheid hebben geboden om op het feitelijk gebruik van de kaarten in te gaan, wat nu niet gebeurd is.

We verwachten van een proefschrift dat het nieuwe inzichten brengt, zowel inhoudelijk als met betrekking tot de theorie of methodologie, en dat is hier zeker het geval. Die nieuwe inzichten zijn mede verkregen door een herordening van het bekende materiaal door uit te gaan van het Iberische model. Die confrontatie met dat model brengt ook veel aandacht met zich mee voor de rol van de geheimhouding die door Zandvliet - zowel voor Spanje en Portugal als voor VOC en WIC - wordt gereflecteerd, hoewel niet altijd overtuigend. De instelling van een kartografisch atelier in Batavia wordt door deze studie met veertig jaar vervroegd; het is jammer dat niet meer materiaal over de organisatie van het kartografisch atelier in Goa beschikbaar is om die twee meer in detail met elkaar te kunnen vergelijken. Verrassend is de conclusie dat, door het verwerven van het monopolie voor de kaartproductie, de Blaeu's eigenlijk een factor zijn geworden in de relatieve globale achteruitgang van de rol van de Nederlandse kartografie: door zich te concentreren op de uitgave van prestigieuze uitgaven van het kaartmateriaal in atlasvorm verwaarloosden Joan Blaeu en zijn zoon de bijhouding van de reguliere kaarten. Zo zetten zij de door Hessel Gerritsz. ingezette empirische en systematische verbetering van het kaartmateriaal niet voort.

Qua methode wordt ook het voorbeeld van Brian Harley gevolgd. Dat volgt uit de nadruk op het institutionele kader van de karteringen, maar vooral uit de behandeling van de kaarten en topografische schilderijen als 'images of power', als tastbare blijken van de expansie overzee. Zandvliet gaat hierbij niet zover dat hij naast de bestaande kaarten ook de niet-vervaardigde kaarten behandelt; wellicht doordat het overgebleven materiaal een vertekend beeld geeft van de feitelijke productie: de meeste grootschalige kaarten en topografische schilderijen gingen verloren.

Het werk bevat een nuttig overzicht van de bronnen van het kaartmateriaal en 25 bladzijden noten. De bijlagen bevatten per standplaats lijsten van de overzee aangestelde kartografen. Het is interessant hoe die kartografen in staat bleken vernieuwingen

in te voeren zoals het aanhouden van slechts één meeteenheid: de Rijnlandse roede, twee eeuwen voordat men in het vaderland zover was. Datzelfde fenomeen kennen we ook uit de koloniën in de 19de en 20ste eeuw waar ver van het keurslijf van het vaderland nieuwe oplossingen relatief makkelijk werden geaccepteerd.

Mapping for Money is vernieuwend in die zin dat het nieuwe inzichten geeft in de manier waarop in de 17de eeuw werd omgegaan met geografische informatie. Daarnaast biedt het (door uitgave in het Engels) een prima overzicht van de kartografische productie van vroege Nederlandse multinationals aan de grote kring van historici van de kartografie en andere belangstellenden, die wel voorbeelden van het materiaal kenden maar tot nu toe onkundig waren van de achterliggende instituties en attitudes. Door de ruime sponsoring is het bovendien 'value for money'.

Ferjan Ormeling

Atlantes Austriaci : kommentierter Katalog der österreichischen Atlanten von 1561 bis 1994 / herausgegeben von Ingrid Kretschmer und Johannes Dörflinger ; unter Mitarbeit von Helga Hühnel und Ludvik Mucha. - Wien : Böhlau Verlag, 1995. - 2 banden in 3 delen in cassette, 852 + 405 blz., ill. in kl. en z/w. - ISBN 3-205-98396-3. - Prijs ÖS 2.534,-

Wie de drie handzame delen doorbladert van de *Atlantes Austriaci* kan niet anders dan bewondering opbrengen voor de drie auteurs die de atlasproductie van Oostenrijk tot en met 1994 in zes jaar tijd in kaart hebben gebracht. Een vergelijking met Koemans *Atlantes Neerlandici* dringt zich alleen al door de titelkeuze op. Naast de overeenkomsten in titel en de korte periode tussen aankondiging en verschijning, die beide bibliografieën gemeen hebben, valt op dat zowel Dörflinger, als Koeman in hun dissertaties al een deel van het voorwerk hadden verricht. Toch zijn de verschillen tussen beide werken te groot om de resultaten echt naast elkaar te leggen. De eerste vijf delen van Koemans standaardwerk behandelen de periode tot 1880 met als zwaartepunt de periode vóór 1800. Voor Dörflinger Hühnel en Kretschmer begint het echte werk pas na 1800. De periode er voor zou ook in een handzame brochure van een dertigtal pagina's gepast hebben.

Er zit dus niets anders op dan het werk op haar eigen merites te beoordelen. De bibliografie van Oostenrijkse atlanten is in twee delen verdeeld met daarbij het jaar 1918 als breukpunt. De Vrede van Versailles maakte een einde aan Groot-Oostenrijk dat naast een opsplitsing in de republieken Oostenrijk, Hongarije en Tsecho-Slowakije ook gebiedsuitbreidingen aan Italië, Roemenië, Joegoslavië en Polen moest toestaan. Voor de auteurs betekende dit de mogelijkheid om het gebied van onderzoek in te perken tot de nieuwe Oostenrijkse grenzen, een praktische oplossing die Koeman stilzwijgend toepaste voor de Nederlanden na 1840. Atlanten uitgegeven in het koninkrijk Hongarije komen niet voor in de bibliografie, tenzij de druk of uitvoering primair in Oostenrijkse handen lag.

De eerste periode, van 1561 tot 1918, omvat ruim 350 jaar. Om praktische en inhoudelijke redenen is binnen deze periode een tweedeling gemaakt met het jaar 1850 als cesuur. Chronologisch beschouwd begint de bibliografie met de meest bekende en volgens Ernst Bernleithner in zijn inleiding tot de facsimile uitgave 'first ever historical atlas of Austria', namelijk Lazius' *Typi Chorographici Provin. Austriae* uit 1561. Na de publicatie van dit meesterwerk van Oostenrijks grootste kartograaf uit de 16de eeuw moeten we bijna 130 jaar wachten tot Leopold Voigt in 1689 zijn *Parvus Atlas Hungariae* op de markt brengt. De eerste atlas met kaarten die een gebied buiten de dubbelmonarchie afbeelden en chronologisch tevens de derde in deze bibliografie is de *Atlas Novus* - eerste uitgave in 1728 - gegraveerd door Matthaeus Seutter, gedrukt door Johannes Petrus van Ghelen en uitgegeven door Matthaeus Roth. Seutters *Grosser Atlas* met het adres: 'zu finden in Augspurg in verlegung des autoris, und zu Wien in der Straubischen Buchhandlung' (Phillips, 583), zal men vergeefs in deze bibliografie zoeken. Alleen indien het eerste adres binnen het beschreven gebied valt, of indien duidelijk is dat de atlas in Oostenrijk is vervaardigd, is men tot opname overgegaan.

Vijftig jaar en vijf atlanten later komt er meer continuïteit in de productie met als hoogtepunt de atlanten van Franz Johann

Joseph von Reilly. Zijn *Schauplatz der fünf Theile der Welt* waarvan tussen 1789 en 1806 alleen de vier delen Europa zijn verschenen omvatte 830 gegraveerde kaarten. Andere vermeldenswaardige atlanten uit deze eerste periode zijn de druktechnisch interessante *Ektypografische Schul-Atlas für Blinde* uit 1837, vervaardigd met een lithografisch procédé met verhoogde druk die de kaarten voelbaar maakte en de *Erster Typometrischer Atlas für Geschäftsleute jeder Art, Gymnasien, Schulen und Zeitungsleser* uit 1842, waarin een meerkleuren-drukprocédé is toegepast.

De grens die de onderzoekers bij het jaar 1850 hebben getrokken zou achteraf ook voor *Atlantes Neerlandici* beter geweest zijn. Koemans keuze voor het beëindigen van de bibliografie in 1880 werd ingegeven door de idee dat de periode erna voorlopig niet bibliografisch zou worden ontsloten. Door die keuze slaagde Koeman erin de opkomst van de schoolatlas - zij het gebrekkig - in beeld te brengen. Dit kwam mede omdat een groot aantal uitgaven niet, of niet volledig, in de Brinkman is opgenomen. Bij het samenstellen van *Atlantes Austriaci* heeft men gebruik gemaakt van uitgeverlijsten, archieven van uitgeverij en dergelijke, waardoor de kans op leemten binnen de gegevens aanzienlijk kleiner is. Wel is het zo dat van ongeveer een zesde van de opgenomen uitgaven geen exemplaar kon worden opgespoord. De ruim 200 titels uit dit tweede stuk waarbij de opmerking 'Kein exemplar bekannt' of 'Kein exemplar mit Titelblatt bekannt' staat, zijn voor het merendeel gebaseerd op bovengenoemde bronnen of op het invullen van ontbrekende drukken in een langere reeks van uitgaven. De vele herdrukken, titeluitgaven en atlanten met tekst in verschillende talen hebben ervoor gezorgd dat dit tweede stuk het grootste aantal titels telt. De opkomst van de schoolatlas door de veranderingen binnen het onderwijs, de verlaging van de papier- en drukkosten en de toename van het aantal leerlingen zorgde in dit multilinguale gebied voor een toename van het aantal talen, waarin de atlanten geproduceerd werden. Naast Duits en Tsjechisch zien we dan atlanten in het Pools, Sloweens, Kroatisch, Hongaars en Spaans, waarvan het merendeel overigens werd gedrukt of uitgegeven door Eduard Hölzel die eerst in Olmütz en vanaf circa 1870 in Wenen actief was. Daarnaast verschenen er atlanten in het Frans, Engels, Bulgaars, Italiaans, Armeens en Oekraïns in een grote variëteit aan drukplaatsen van Zuid-Polen tot Trento. Bijna negentig procent van de uitgaven uit het eerste deel verscheen in deze laatste periode (1850-1918) en de schoolatlanten en historische atlanten maken daarbinnen meer dan negentig procent van de 1.106 titels uit. Ook het tweede deel is in twee perioden verdeeld. De eerste periode met daarin 124 atlanten loopt van 1919 tot 1945. De tweede periode eindigt in 1994 en omvat 268 atlanten. In dit deel, verzorgd door Ingrid Kretschmer, is zoals boven is aangegeven, het onderzochte gebied beperkt tot de grenzen van de nieuwe Oostenrijkse Republiek. Ook is, om de omvang niet te groot te laten worden, gekozen voor een inperking van de criteria voor opname. Atlanten die in Oostenrijk geproduceerd zijn met een buitenlands uitgeveradres zijn uitgesloten van opname. Dit betekent met name dat de atlanten in het Turks, Nederlands, Engels, Spaans, Italiaans, Hebreeuws etcetera, die voor een mondiale markt geproduceerd zijn door de uitgeverij van Eduard Hölzel, in deze bibliografie niet zijn terug te vinden. Voor de kartografen die geïnteresseerd zijn in de 19de en 20ste eeuw biedt dit werk een overvloed aan informatie, die ook naar de Nederlandse situatie kan worden vertaald. De kaarten zijn goed en nauwkeurig beschreven, relevante literatuur wordt steeds vermeld, veranderingen in kaarttitels, wijzigingen in het kaartbeeld en nieuwe nummers van de kaarten worden veelal vermeld, ofschoon soms niet wordt aangegeven waaruit de verandering bestaat. Fouten zijn nauwelijks gemaakt en veelal door de overvloed van informatie eenvoudig te corrigeren. Het is kortom een prachtig werk met een groot belang voor het beschreven gebied en de verzamelaars daarvan. De korte maar gedegen inleiding en de voorbeeldfunctie van deze bibliografie kan haar vruchten afwerpen bij het samenstellen van het deel van de 'Nieuwe Koeman 1850-2000' en eventuele andere nationale atlasbibliografieën.

Adriaan Plak
(Universiteitsbibliotheek Amsterdam)

De kaart figuratief van Delft / H.L. Houtzager, G.C. Klapwijk, H.W. van Leeuwen, M.A. Verschuyl en W.F. Weve; Eindredactie: W.F. Weve. - Rijswijk: Elmar, 1997. - 253 blz. : ill. - ISBN 90389 04487. - f 49,50.

Een unieke uitgave, dat is eigenlijk in een paar woorden wat deze uitgave kenschetst. Ik ken geen enkel soortgelijk werk in de geschiedenis van de kartografie. Het idee ervoor komt dan ook niet uit de historisch-kartografische hoek, maar van de voorzitter van de Delftse historische vereniging 'Delfia Batavorum', dr. Arnold Verschuyl. Het was hem opgevallen dat de Kaart Figuratief, de grote 17de-eeuwse plattegrond van Delft, enorm veel gedetailleerde informatie bevat. De plattegrond, die bij gebrek aan een titel gewoonlijk als Kaart Figuratief aangeduid wordt, is in de jaren 1675-1678 vervaardigd onder toezicht van de Delftse oud-burgemeester Dirck Evertsz. van Bleyswijck (1639-1681), die bekendheid genoot als de auteur van de *Beschrijvinge der stad Delft* (1667, tweede deel 1680). Van Bleyswijck zelf was geen kartograaf: hij gaf alleen opdrachten. De landmeter Jacob Spoors deed de opmetingen, de kaart en de prenten werden getekend door de Delftse schilder Johannes Verkolje. De technische productie vond plaats in Amsterdam, het graveren werd uitbesteed aan Johannes de Ram en Coenraet Decker voor het beeld en Gerrit Wingendorp en Andries Hoogenboom voor de 'mooie' letters, terwijl de kaart uiteindelijk gedrukt werd door Pieter Smith. Een tweede, gewijzigde druk, verscheen in 1703. Over de vervaardiging van de kaart is de correspondentie bewaard gebleven. Te zijner tijd hoopt de auteur van deze bespreking het belangrijkste daaruit te kunnen publiceren in de reeks *Historische Stadsplattegronden*.

Tot op heden bestond er van de Kaart Figuratief slechts een verkleinde reproductie (*Beschrijving van de 'Kaarte Figuratyf' van mr. D.E. van Bleyswijck, Delft, 1678* / J. Kuhn. Delft: [z.n.], mei 1967) en een artikel met een drietal foto's van de belangrijkste stukken op de kaart (*De Kaart Figuratief* / S.J. Fockema Andreae. In: *Delftse Studiën*. Assen: Van Gorcum, 1967, blz. 236-249).

Verschuyl kwam nu met het idee de kaart in atlasvorm uit te geven, met toelichtingen bij elk kaartblad. Voor deze uitgave is de vierbladige kaart (82 x 125 centimeter) in negentig secties verdeeld, die vergroot (160 procent) in het boek zijn opgenomen. Het is verbazingwekkend hoe gedetailleerd de kaart gegraveerd is. Zelfs 1,6 maal vergroot heeft men nog bijna een loep nodig om de figuurtjes, de huizen en andere details goed te bekijken. Het voordeel van de negentig relatief kleine atlasbladen (17 x 23 centimeter) is ook dat de beschouwer niet afgeleid wordt door de rest van de kaart, wat bij een 'gewone' facsimile wel het geval is. Bij de reproductie is er echter iets misgegaan. De vier bladen van de kaart zijn steeds in hun geheel gefotografeerd. De foto van het blad rechtsboven is niet helemaal scherp geworden, wat resulteerde in twintig onscherpe kaartbladen. En dat is heel jammer, want het effect van de vergroting wordt volledig teniet gedaan door de onscherpte van deze bladen.

De kaartbladen zijn steeds op een rechter bladzijde gedrukt; op de linker bladzijde staat een bladbeschrijving. Deze beschrijvingen, geschreven door het schrijverscollectief dat op omslag en titelbladzijde vermeld staat, geven informatie over het stukje afgebeelde stad, zoals de straatnamen, bijzondere gebouwen, veranderingen ten opzichte van de huidige situatie, en eventuele verschillen met de eerste druk (aangezien een exemplaar van de tweede staat van 1703 voor de reproductie gebruikt is). Het boek wordt ingeleid door essays over Dirck van Bleyswijck (door H.W. van Leeuwen) en over de Kaart Figuratief als informatiebron (door W.F. Weve). Aan het eind worden de verschillende randprenten afgebeeld en beschreven (de afbeeldingen zijn hier verkleind).

De Kaart Figuratief van Delft is een zeer geslaagde uitgave te noemen met een storende productiefout. Het initiatief is het zeker waard om nagevolgd te worden door andere steden.

Peter van der Krogt

Mapping time and space : how medieval mapmakers viewed their world / Evelyn Edson. - London : The British Library, 1997. - (The British Library Studies in map history ; 1). - XIII, 210 blz. : 70 z/w ill. en 11 in kleur. - ISBN 0-7123-4535-3. - Prijs: £ 40.

Bovengenoemde titel maakt deel uit van een nieuwe serie van de British Library, waarin toonaangevende geleerden het resultaat van recent onderzoek voorleggen aan een breed publiek. Dr. Evelyn Edson is hoogleraar geschiedenis aan het Piedmont Virginia Community College in Charlottesville, Virginia. Haar boek handelt over middeleeuwse kaarten, maar dan wel in de zin van de ondertitel van haar werk: hoe zagen middeleeuwse kaartmakers hun wereld?

De meeste middeleeuwse kaarten in boeken zijn omgeven door tekst. De kaarten moet je volgens Edson in hun context bestuderen. Zij vindt dat geografen dit aspect vaak verwaarlozen. Middeleeuwse kaarten immers hebben een ander doel en een andere betekenis dan moderne kaarten. De stelling in dit boek is, dat bestudering van de context van de middeleeuwse kaarten laat zien dat ze werden ontworpen om begrippen als tijd en ruimte weer te geven. Zo geven de kaarten naast een ruimtelijk beeld, gebeurtenissen in de tijd aan met betrekking tot de menselijke spirituele ontwikkeling van de Schepping tot het Laatste Oordeel. Zo komen Troje, de Hof van Eden evenals eigentijdse plaatsen als Rome naast elkaar op deze kaarten voor.

De auteur bestudeerde in verband met haar onderzoek een groot aantal manuscripten van de 8ste eeuw tot het eind van de 14de eeuw. Aan het eind van de 13de eeuw vinden er technologische veranderingen plaats en nieuwe invloeden onder andere door ontdekkingsreizen waardoor het tijdsaspect, het historisch aspect en de religieuze betekenis geleidelijk aan uit de kaart verdwijnen.

Het is niet verwonderlijk dat Edson zich voelt aangetrokken tot de theorieën van Harley en Woodward. Zij zeggen immers dat kaarten, ook moderne, nooit het neutrale resultaat zijn van het verzamelen van een aantal kartografische gegevens. Hoewel er aardig wat literatuur over middeleeuwse kaarten bestaat - Edsons eigen bibliografie omvat dertien pagina's - kiest Edson nadrukkelijk voor de bovengeschetste benadering. Een benadering die overigens eveneens wordt voorgestaan door de Duitse geleerde Anna-Dorothee von den Brincken, die zij dan ook noemt.

Bij het bestuderen van kaarten dient wel bedacht te worden dat: 1. veel boeken met kaarten verloren zijn gegaan; 2. oude manuscripten vaak opnieuw zijn ingebonden, waarbij de kaarten niet meer in de oorspronkelijke volgorde/context staan; 3. niet alles te verklaren is uit de tekst, aangezien mondelinge toelichting vaak nodig was.

Als omschrijving van het begrip kaart gebruikt Edson de definitie van Harley en Woodward namelijk de volgende: een kaart is een grafische weergave die een ruimtelijk begrip van dingen, begrippen, toestanden, processen of gebeurtenissen in de menselijke wereld vergemakkelijkt. Deze ruime definitie past uitstekend bij middeleeuwse kaarten die de functie hadden de fysieke ruimte te ordenen volgens filosofische of religieuze principes.

In het boek wordt een indeling gemaakt in:

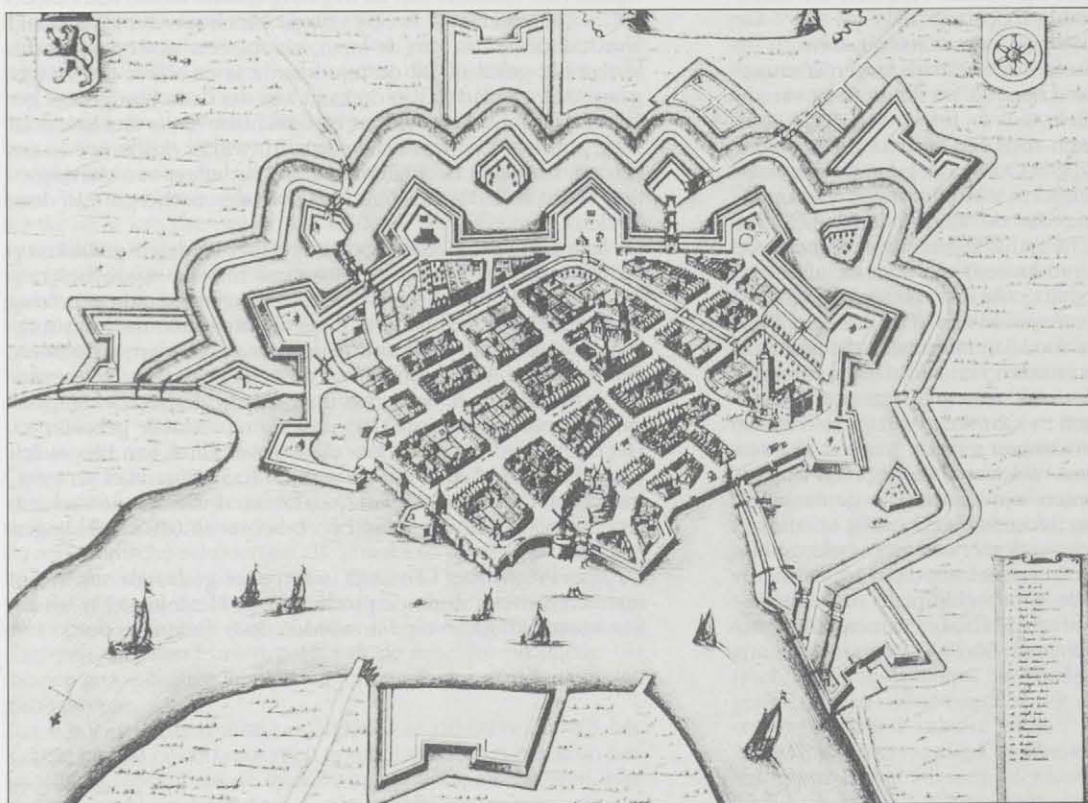
1. Kaarten die in geschiedenisboeken zijn verschenen, zoals auteurs uit de Klassieke Oudheid (Sallustius, Lucianus) en vroeg-christelijke historici (Orosius, Augustinus).
2. Kaarten in kalendermanuscripten en diagrammen met tijdsberekningen.
3. Zelfstandige kaarten die dermate veel tekst bevatten dat ze een geschiedenis op zich zijn, zoals de 'Hereford map'.
4. Spirituele kaarten. Dit waren visionaire kaarten die de aarde zowel in haar kosmische als in haar historische context plaatste, zoals bijvoorbeeld de wereldkaart van de monnik Beatus.

Door de invalshoek van dit boek, waarbij de middeleeuwse wereldkaart gezien wordt als een filosofisch, religieus en historisch document dat de ruimte verbeeldt, is het een uitstekende aanvulling op andere literatuur over dit onderwerp.

Lida Ruitinga

The Changing Image of the City : a study of the transformation of the townscape using computer-aided architectural design and visualization techniques : a case study: Heusden / Patricia Alkboven. - Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1993. - 287 blz., ill. - Proefschrift Universiteit Utrecht. - ISBN 90 6469 684 5.

'Dit boek ademt de gedegenheid van een proefschrift en de speelsheid van een vlotgeschreven ontdekkingsreis door de geschiedenis.' Zo ver kwam ik ongeveer, toen mij in 1995 gevraagd werd een bespreking te maken van de dissertatie van

Stadsplattegrond van Heusden uit het stedenboek van Joan Blaeu, 1649.

Patricia Alkhoven. Een toppunt van wetenschapsbeoefening leg je niet zo maar op de snijtafel... en zo kon het gebeuren, dat dit prachtige boek pas vandaag krijgt wat het verdient: een positieve recensie.

Het tweeledige doel van deze dissertatie (zoals weerspiegeld in de titel) betreft het verkrijgen van kennis over enerzijds de dynamiek van het stadsbeeld en anderzijds de daarvoor gebruikte methode. Aan de hand van een case study worden de veranderingen van het stadsbeeld van de stad Heusden in de 20ste eeuw bestudeerd. En met name hierdoor is dit werkstuk een onmisbaar document voor iedereen (bestuurders, politici) die met deze vestingstad te maken heeft. Een stad, die door haar karakteristieke architectuur vraagt om respect en zorgvuldigheid bij stedenbouwkundige ontwikkelingen.

Hoewel de karakteristiek van deze stad zich reeds weerspiegelde in de stadsplattegrond van Jacob van Deventer van rond 1560 (weliswaar hierop nog zonder de 'gebastioneerde' omwalling), en in de kaart uit het stedenboek van Joan Blaeu uit 1649, is gebruik gemaakt van 20ste-eeuws kaartmateriaal, zoals plattegronden en opmetingstekeningen van de gevels uit 1943 en een groot aantal restauratietekeningen uit de periode 1965-1979, om daarmee de visie in de 20ste eeuw op gewenste stedelijke ontwikkelingen te illustreren. De dynamiek van een stad, die blijkens deze studie op verschillende manieren onderzocht kan worden zowel aan de hand van individuele gebouwen als ook aan de hand van de totale ruimtelijke vorm en structuur van de stad (zogenoemde stadsmorfologie). Het bestuderen van oud kaartmateriaal (de kartografische methode) blijkt evenwel de beste manier om patronen en veranderingen op het spoor te komen. Hierbij blijkt de computer een zeer belangrijke en aansprekende rol te kunnen spelen. Wat dat betreft is deze dissertatie te beschouwen als het startpunt van geautomatiseerd historisch-kartografisch onderzoek, waarvoor de mogelijkheden alleen nog maar toenemen. Overigens wordt heel goed duidelijk dat de computer geen wonderen verricht, maar ons slechts helpt om de met zorg verzamelde gegevens en geformuleerde modellen zo efficiënt mogelijk te verwerken en te visualiseren.

Het echte werk zit 'm in de voorbereiding en de computer dwingt ons slechts om zorgvuldig de mate van abstractie, het generalisatieniveau en de klassen vast te stellen, waarmee animaties en 'virtual reality' voor iedere onderzoeker binnen handbereik ligt.

Alkhoven neemt ons mee terug in de tijd, waarbij niet alleen de stad Heusden vanaf 1560 tot leven komt, maar waarbij ook de betrouwbaarheid van de diverse stadsplattegronden wordt geanalyseerd en we bijvoorbeeld inzicht krijgen in de door Blaeu gebruikte typologie, waar het gaat om het detailleren van de gevels (zie hiervoor ook haar artikel in *Caert-Thresoor*, 1992, nummer 4).

De veranderingen in de 20ste eeuw worden vervolgens beschreven en met prachtige driedimensionale computerplaatjes in beeld gebracht. Ook de verschillende plannen - zoals het idee uit 1961 om hoogbouw te realiseren rond het centrum en de rol van burgemeesters, architecten en stedenbouwers - krijgen aandacht en maken het beeld van de totale ontwikkelingen compleet. Dat Heusden uiteindelijk niet het 17de-eeuwse, maar meer het 18de-eeuwse aanzicht heeft gekregen is één van de belangrijkste conclusies. Dat bij de realisatie van de plannen de kaart van Blaeu gebruikt is als politiek instrument om financiers en de lokale bevolking te overtuigen van het belang van de restauratie, is daarbij een aardige constatering. Interessant is natuurlijk vooral de indrukwekkende wijze, waarop in deze dissertatie zichtbaar wordt gemaakt hoe de geschiedenis in een stad als Heusden leeft en levend gehouden wordt. Voor de historische kartografie is deze dissertatie van groot belang, omdat ze laat zien hoe moderne technieken het onderzoeksproces kunnen versnellen, resultaten visueel kunnen ondersteunen en hoe hypotheses kunnen worden getoetst. Kortom een belangrijk werk voor iedereen die nu leeft en alle middelen wil inzetten om nog meer inzicht te krijgen in ons verleden. Het moment, dat we met de 'tijdmachine' terug kunnen in de tijd, lijkt spannend dichtbij!

Peter Mekenkamp

(Disciplinegroep Kartografie, Universiteit Utrecht)

Nog leverbaar:

Catalogus "inde Witte Pascaert"

Kaarten en atlassen van Frederick de Wit, uitgever te Amsterdam (ca. 1630-1706)

Drs. J.W.H. Werner

f 27,50

Catalogus "Abraham Ortelius" (1527-1598)

Aartsvader van onze atlas

Drs. J.W.H. Werner

f 32,50

Catalogus "Uit de kaartenwinkel van de VOC"

Zeekaarten uit de 17e en 18e eeuw

Drs. D. de Vries

f 25,-

Catalogus "Italiaanse kaartenmakers"

De Italiaanse kaarten in de collectie W.A. Engelbrecht in het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' te Rotterdam
E. Bos-Rietdijk

f 25,-

Canaletto, Postbus 68,

2400 AB Alphen aan den Rijn

Telefoon 0172 - 44 46 67 Fax 0172 - 44 02 09

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: P.vanderKrogt@geog.uu.nl

BACKER, L. DE, & P. VERHEYEN

Land- en kaartboeken in het Waasland / L. de Backer en P. Verheyen. - In: *Vlaamse Stam* 34, nr. 2 (febr. 1998).

BEEKMANS, J.R., & C. SCHILT (RED.)

Drijvende stuiven voor de landsverdediging: een geschiedenis van de IJssellinie / onder red. van J.R. Beekmans en C. Schilt; met bijdragen van J.P.C.M. van Hoof...[et al.]. - Utrecht: Stichting Menno van Coehoorn; [etc.], cop. 1997. - ISBN 90-6011-991-6. - Met foto's en kaarten.

BOARD, CHR.

Colonial Mapping in British Kaffraria (Eastern Cape) in the 19th Century / Christopher Board. - Blz. 19-25 in: Ferjan Ormeling (ed.), *Second Anglo-Dutch Seminar on Cartography Held in Enschede, April 3-4, 1997* (NVK Publikatiereeks; nr. 26). Amersfoort: NVK, 1998.

BRUGGE, J.P. TER

Historische atlas Vlaardingen: Een cartografisch overzicht van Vlaardingen van ca. 1540 tot 1821 / Jeroen P. ter Brugge; met een bijdrage van Ingena Vellekoop. - Vlaardingen: Ronde Tafel 56 Vlaardingen, 1998.

DEYS, H.P.

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer / H.P. Deys. - In: *Heemtijdingen* 34, nr. 2 (juni 1998): blz. 33-47.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, Y.M.

Catalogus van kaarten uit de zestiende tot en met de negentiende eeuw: Herziene catalogus / samengesteld door Y.M. Donkersloot-de Vrij. - Den Haag: Provincie Zuid-Holland, 1998. - 100 blz. - Catalogus van de kaartencollectie van de provincie Zuid-Holland, te bezichtigen bij het Bureau Bibliotheek en Documentatie van deze provincie.

EGMOND, M. VAN

Stadskartografie & De kartografie van Gelderland / redactie Marco van Egmond. - Amersfoort: NVK, 1998. (NVK-Publikatiereeks; nummer 25). - Publicatie van de lezingen van de studiedagen op 11 april en 14 november 1997 van de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie. Bevat de volgende bijdragen:

- De kaartenverzameling van het Gemeentearchief Leiden / P. de Baar (blz. 9-15).
- Amsterdamse uitgiftekaarten, 1586-1769: basis van de stedelijke verkaveling / Marc Hamelers & Erik Schmitz (blz. 17-27). Dit artikel verscheen eerder in *Amstelodamum*, jaarboek 88 (1996): blz. 44-64.
- Voorstellingen van de stadsrand en het grensgebied van de historische kartografie en de architectuurgeschiedenis / Charles van den Heuvel (blz. 29-38).
- Leiden in kaart: geschiedenis van een onderzoeksproject / Siem Groenveld (blz. 39-45).
- Enige aspecten van de tentoonstelling Leiden in kaart / Rudie van Maanen (blz. 47-51).
- Militaire kartografie van Gelderland ten tijde van de Republiek / Frans Scholten (blz. 53-57).
- Kadastrale kaarten van Gelderland / Frank Keverling Buisman (blz. 59-62).
- De kartografie van de Gelderse Vallei / Henk Deys (blz. 63-69).

- De kaartenverzameling van het Rijksarchief in Gelderland / Wanita Resida (blz. 71-75).

ELKHADEM, H.

La cartographie: Gérard Mercator / Hossam Elkhadem. - Blz. 152-161 in: *La Bibliothèque de l'Université de Mons-Hainaut, 1797-1997*. - Mons: UMH, 1997.

EVERS, K.

Zuid-Holland in kaart / Karin Evers. - Den Haag: Provincie Zuid-Holland, 1998. - 36 blz. : ill. - Uitgave behorend bij de gelijknamige tentoonstelling.

GOOIJER, F.J.J. DE

Kadasterkaart Blaricum uit ca. 1832 / F.J.J. de Gooijer. - In: *Tussen Vecht en Eem* 16, nr. 2 (mei 1998).

HELMONT, H. VAN

Een landmeter in Zeelst / H. van Helmont. - In: *Genealogisch Tijdschrift voor Oost-Brabant* 13, nr. 2 (april 1998). - Betreft Alexander Andriessen, 1633.

HERTEN, B. VAN DER

Het Brugse Vrije in beeld: De Grote Kaart geschilderd door Pieter Pourbus (1571) en gekopieerd door Pieter Claeissens (1601) / red. Bart van der Herten. - Leuven: Universitaire Pers; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1998.

HERTEN, B. VAN DER

De Grote Kaart van Brugge: Een cartografisch monument / Bart van der Herten. - In: *Spiegel Historiae* 33, nr. 9 (september 1998): blz. 391-396.

KADASTRALE ATLAS

Nunspeet / J. van Eck...[et al.]. - Velp: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 1998. - (Kadastrale Atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-30-9.

KOEMAN, C.

The North Sea, a blessing in disguise to the Low Countries / C. Koeman. - Blz. 89-96 in *Limites do Mar e da Terra: Actas da VIII Reunião Internacional de História da Náutica e Hidrografia = Limits of the Land and Sea: Proceedings of the VIII International Reunion for the History of Nautical Science and Hydrography*. - Cascais: Patrimonia, 1998.

KOEMAN, C., & J.C. VISSER

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer: Map 8 Nederland Noord-Brabant en Limburg. - Alphen aan den Rijn: Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer; Canaletto; 1998. - Portefeuille met de volgende inhoud: (1) Kaartbeschrijvingen Map 8 Nederland Noord-Brabant en Limburg / door W.A. van Ham...[et al.]; eindred. P.C.J. van der Krogt. - 15 tekstbladen; (2) Reproducties Map 8 Nederland Noord-Brabant en Limburg. - 21 bladen facsimile's. - ISBN 90-6469-732-9. - Bijgevoegd is: De stadsplattegronden van Jacob van Deventer / C. Koeman & J.C. Visser. - Landsmeer: Robas; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1992. - [16] blz. : ill. - Met Voorwoord van C. Koeman, Inleiding door J.C. Visser en Algemene beschrijving van de kaarten door P.C.J. van der Krogt. - ISBN 90-72770-32-3. - N.B. De map Noord-Brabant en Limburg bevat ook de tekst en kaart van Gorinchem en Woudrichem,

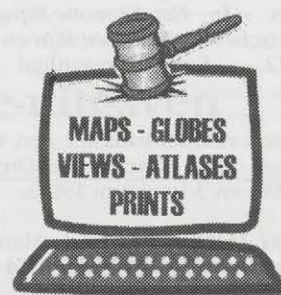
- die eerder in de map Zuid-Holland was opgenomen.
- KOEN, D.T.
Kaart van Schonauwen aan de vergetelheid ontrukt / Douwe Koen. - In: *Het Kromme-Rijng gebied: Tijdschrift van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'* 32 (1998), nr. 3: blz. 70-72. - Kaart vervaardigd door Justus van Broekhuijsen.
- KOTEN, J.W.
De vroege jaren van het kadaster, een waardevolle genealogische bron / J.W. Koen. - In: *Ons Erfgoed* 6, nr. 1 (jan./febr. 1998) en 3 (mei/juni 1998).
- MANASEK, F.J.
Collecting Old Maps / Francis J. Manasek. - Norwich, Vermont: Terra Nova Press, 1998. - 314 blz.: ill. - ISBN 0-9649000-6-8.
- MANGANI, G.
Il "Mondo" di Abramo Ortelio: Misticismo, Geografia e Collezionismo nel Rinascimento dei Paesi Bassi / Giorgio Mangani. - Modena: Franco Cosimo Panini, 1998. - 336 blz. - ISBN: 88-7686-977-8 - Prijs Lire 60.000.
- McINTOSH, G.
Antique Map Reproductions: A Directory Of Publishers & Distributors of Antique Map, Atlas & Globe Facsimiles & Reproductions / compiled by Greg McIntosh. - Lakewood, California: Plus Ultra Publishing Company, 1998. ii + 58 blz. - ISBN 0-9667462-0-1. Te bestellen bij: Plus Ultra Publishing Company, Dept. H, P.O. Box 514, Lakewood, CA 90714-0514, USA.
- ORENSTEIN, N.M.
The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700: Hendrick Hondius / compiled by Nadine Orenstein; edited by Ger Luijten. - Roosendaal: Koninklijke Van de Poll, 1994. - ISBN 90-72658-38-8.
- ORENSTEIN, N.M.
Hendrick Hondius and the Business of Prints in Seventeenth-Century Holland / Nadine M. Orenstein. - Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 1996. (Studies in Prints and Printmaking / editor Peter Fuhling... et al.; volume 1). ISBN 90-75607-04-0.
- ORMELING JR., F.J.
Beyond Mercator / Ferjan Ormeling. - Blz. 7-17 in: Ferjan Ormeling (ed.), *Second Anglo-Dutch Seminar on Cartography Held in Enschede, April 3-4, 1997* (NVK Publikatiereeks; nr. 26). - Amersfoort: NVK, 1998.
- ORMELING SR., F.J.
Mapping in Former British India and the Netherlands: A Comparison / Fer Ormeling sr. - Blz. 31-36 in: Ferjan Ormeling (ed.), *Second Anglo-Dutch Seminar on Cartography Held in Enschede, April 3-4, 1997* (NVK Publikatiereeks; nr. 26). - Amersfoort: NVK, 1998.
- OUT, J.
Wat vroegere landmeters ons nog vertellen / J. Out. - In: *Historische Kring Eemnes* 20, nr. 1 (april 1998).
- OVER
Over de loopbaan van baron C.R.T. Kraysenhoff (1758-1840). - In: *De Omroeper* 11, nr. 1 (jan. 1998).
- PELLETIER, M.
Couleurs de la Terre: des mappemondes médiévales aux images satellitaires / sous la dir. de Monique Pelletier. - Seuil: Editions du Seuil; [etc.], cop. 1998. - 192 blz. : 160 ill. - ISBN 2-7177-2048-0, ISBN Seuil 2-02-035429-2. Prijs 290 frs. - Tentoonstellingscatalogus.
- SCHILD, G.
Dutch 16th century contributions in the recognition, navigation and defence of littoral coastland / Günter Schilder. - Blz. 129-146 in *Limites do Mar e da Terra: Actas da VIII Reunião Internacional de História da Náutica e Hidrografia = Limits of the Land and Sea: Proceedings of the VIII International Reunion for the History of Nautical Science and Hydrography*. - Cascais: Patrimonia, 1998.
- SCHUCKMAN, C.
Johannes Baptista Vrints I. - Blz. 71-152 in *Hollstein's Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700: Volume XLIX, Cornelis de Vos to Aert van Waes* / compiled by Christiaan Schuckman, edited by D. de Hoop Scheffer. - Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 1998.
- WATELET, M.
Luxembourg, ville obsidionale: Cartographie et ingénierie européennes d'une place forte du XVIe au XIXe siècle / Marcel Watelet. - Luxembourg: Musée d'Histoire de la Ville de Luxembourg, 1998. - 317 blz.; ill. in kl. - Bevat een overzicht van alle (vesting)plattegronden (manuscript en gedrukt) van de stad Luxemburg. - ISBN 2-919878-12-3. - Prijs 1.800 Lux. frank.
- WESTERLINCK, A.
Mercators wereldkaart van 1569: Ad usum navigantium: Een nieuwe benadering / A. Westerlinck. - In: *Mededelingen van de Koninklijke Belgische Marine Academie* 30 (1995-1996): blz. 82-91.
- ZANDVLIET, C.J.
The Agricultural Landscape of VOC Territory in the 17th Century / Kees Zandvliet. - Blz. 47-56 in: Ferjan Ormeling (ed.), *Second Anglo-Dutch Seminar on Cartography Held in Enschede, April 3-4, 1997* (NVK Publikatiereeks; nr. 26). - Amersfoort: NVK, 1998.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

- CARTOGRAPHICA HELVETICA 18 (Juli 1998)
- Bürgi, Andreas. Der Blick auf die Alpen: Franz Ludwig Pfylfers Relief der Urschweiz (1762 bis 1786) (blz. 3-9).
- Cavelti Hammer, Madlena. Herstellung und Auswirkungen des Reliefs der Urschweiz von Franz Ludwig Pfyffer (blz. 11-18).
- Höhener, Hans-Peter. Zentralistische oder föderalistische Schweiz? Die Gebietseinteilung in der Helvetik 1798 bis 1803 und ihre Darstellung in Karten (blz. 21-31).
- Forstner, Gustav. Zwei Konstruktionsmethoden von Verzerrungsgitter zur Untersuchung alter Karten (blz. 33-40).
- Dreyer-Eimbcke, Oswald. Vasco da Gamas Seefahrt nach Indien vor 500 Jahren: Historische Bedeutung und kartographische Aspekte (blz. 41-49).
- IMAGO MUNDI Vol. 50 (1998)
- Mundy, Barbara E. Mapping the Aztec Capital: The 1524 Nuremberg Map of Tenochtitlan, Its Sources and Meanings (blz. 11-33).
- Seaver, Kirsten A. Norumbega and *Harmonia Mundi* in Sixteenth-Century Cartography (blz. 34-58).
- Mangani, Giorgio. Abraham Ortelius and the Hermetic Meaning of the Cordiform Projection (blz. 59-83).
- Watelet, Marcel. Production cartographique et enjeux diplomatiques: Le problème des routes et de la frontière entre les Pays-Bas autrichiens et la France (1769-1779) (blz. 84-95).
- Pedley, Mary. Map Wars: The Role of Maps in the Nova Scotia/Acadia Boundary Disputes of 1750 (blz. 96-104).
- Dunbabin, J.P.D. Red Lines on Maps: The Impact of Cartographical Errors on the Border between the United States and British North America, 1782-1842 (blz. 105-125).
- Gogate, Prasad P., and B. Arunachalam. Area Maps in Maratha Cartography: A Study in Native Maps of Western India (blz. 126-140).
- Martins, Luciana de Lima. Navigating in Tropical Waters: British Maritime Views of Rio de Janeiro (blz. 141-155).
- Oliver, Richard R., and Roger J.P. Kain. Maps and the Assessment of Parish Rates in Nineteenth-Century England and Wales (blz. 156-173).
- Schulten, Susan. Richard Edes Harrison and the Challenge to American Cartography (blz. 174-188).
- Edson, Evelyn. The 17th International Conference on the History of Cartography: Report (blz. 189-192).
- IMCoS JOURNAL No. 74 (Autumn 1998)
- Gróf, László. Richard Davis of Lewknor (1750-1814): Land Surveyor, Estate-agent and Enclosure Commissioner (blz. 7-16).
- Fletcher, David. Estate Maps and Oxford Colleges (blz. 17-24).
- Dreyer-Eimbcke, Oswald. Vasco da Gama's Sea Voyage to India Five Hundred Years Ago: Historical significance and cartographic aspects (blz. 25-43).
- Radu, Mariuca, & Arnocz Hainalka. Johannes Honterus (blz. 43).
- Morris, R.O. Lewis Morris and his 'Plans in St George's Channel' (blz. 45-50).

MERCATOR'S WORLD vol. 3, no. 5 (September/October 1998)
 Benjamin of Tudela. The Travels of Rabbi Benjamin (blz. 11-13).
 Cohen, Shaul. Terra Sancta: Maps, Politics, and History (blz. 16-21).
 Drake-Maurer, Debi. Give me that Old-time Topography (blz. 22-27).
 Woodward, David. Cartography in Indigenous Societies (blz. 28-33).
 Clapp, Nicholas. The Road to Ubar (blz. 36-45).
 Waters, John K. The Geography of Crime (blz. 46-51).
 Perlman, Sar, and Virginia Costa Matos. Columbus' Confession (blz. 52-57).
 Gill, Brenda. Nain Singh: Secret Surveyor of the Himalayas (blz. 58-63).
 Krogt, Peter van der. Vermeer's Blaeu Period (blz. 82).

MERCATOR'S WORLD vol. 3, no. 6 (November/December 1998)
 Beebe, William. Descent to Davy Jones' Locker... Half Mile Down (blz. 12-13).
 Whitfield, Peter. Portolan Reflections: Sea Charts through the Centuries (blz. 16-23).
 Hicks, Paul DeF., Jr. The Way of the Wind Rose (blz. 24-27).
 Ludmer-Gliebe, Susan. Sinbads of the Sea (blz. 28-33).
 Waters, John K. Doyenne of the Deep (blz. 36-43).
 Warren, Bill. Victory at Sea: How George Anson Became Leader of the British Navy (blz. 44-51).
 Wisenbaker, Michael. Deep Ecology: Exploring and Mapping Florida's Underwater Caves (blz. 52-57).
 Cone, Joseph. Surveying the Sea Floor (blz. 58-63).
 Edinger, J. Raymond, Jr. A Victorian Christmas on Ice (blz. 82).

PAULUS SWAEN

6th INTERNET MAP-AUCTION

MARCH 14 - MARCH 23

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com

Tel. Netherlands +31 (495) 599050

Fax. Netherlands +31 (495) 599051

Inhoud 17de jaargang 1998

Artikelen

HEIJDEN, H.A.M. van der, Nogmaals: de Fossa Eugeniana	25
MEURER, P.H., De verkoop van de koperplaten van Mercator naar Amsterdam in 1604	61
MOL, J.A. & Paul Noomen, De <i>Prekadastrale atlas fan Fryslân</i>	33
ORMELING SR., F.J. (<i>naar</i> Bernard Le Calloc'h), De reizen van Samuel van de Putte	11
SCHRIJVER, J.C.N. & L.A.M. Verbeek, De kaarten-collectie van de Oudheidkamer Twente in Enschede	53
VELTMAN, L., Een atlas in pocketformaat: <i>Den Nederlandtschen Landtspiegel</i> van Zacharias Heyns	5
VRIES, D. de, Twee nieuwe toeschrijvingen aan Daniel van Breen: kaarten van de Egmonder- en Bergermeer (1629)	77
WERNER, J., Vier eeuwen terug in de tijd: een terugblik op het jaar 1598	1
ZEEUW, A. de, Een zeldzame kaart van Gelderland met figuratieve randen, uitgegeven door Johannes Janssonius en Jodocus Hondius	85

Besprekingen

Atlantes Austriaci : kommentierter Katalog der österreichische Atlanten von 1561 bis 1994 / Ingrid Kretschmer & Johannes Dörflinger (A. Plak)	98
Bij noorden om : Olivier Brunel en de doorvaart naar China en Cathay in de zestiende eeuw /	

M. Spies (E. Okhuizen)	21
The Changing Image of the City : a study of the transformation of the townscape using computer-aided architectural design and visualization techniques : a case study: Heusden / Patricia Alkhoven. (P.G.M. Mekenkamp)	100
Historische Gemeente Atlas van Nederland / H.M. Zelis & F. Zelis (P.C.J. van der Krogt)	48
De kaart figuratief van Delft / H.L. Houtzager et al. (P.C.J. van der Krogt)	99
Koeman's Atlantes Neerlandici. New edition. Volume I: The folio atlases published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and their successors / P.C.J. van der Krogt (J. Dörflinger)	74
Limburgse steden in kaart en prent / P. Dingemans et al. (P.C.J. van der Krogt)	48
Mapping for Money. Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries / Kees Zandvliet (F.J. Ormeling jr.)	97
Mapping time and space : how medieval map-makers viewed their world / Evelyn Edson (A.H. Ruitinga)	100
Miniature Antique Maps : An Illustrated Guide for the Collector / G.L. King (P.C.J. van der Krogt)	22
Prospecten van Rotterdam : gezichten op de stad, 1500-2000 / P. Ratsma (A.H. Ruitinga)	47

Varia Cartographica 17, 43, 69, 93

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 22, 50, 76, 102

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlanten, reisverslagen en dergelijke

antiquariaat DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8, 5038 DH Tilburg

Tel.: 013-5360337

Fax: 013-5361450

Internet: <http://www.nvva.nl>

Geopend: dinsdag t/m zaterdag 12-17 uur

Brabantica
Scandinavica
Nabije Oosten
Verre Oosten
Niet-westerse Boeken
Reizen
Anthropologie
Speciaal voor atlanten 1840-1940
cat. 37: Scandinavia-Artica

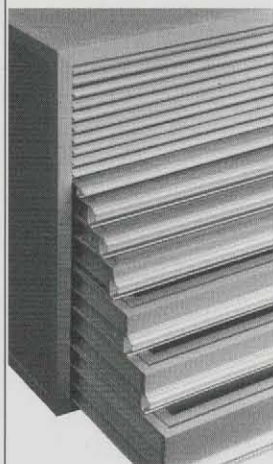

JEZET INTERNATIONAL Bvba

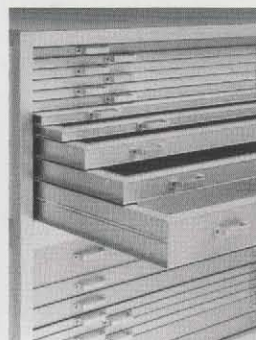
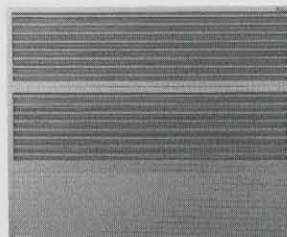
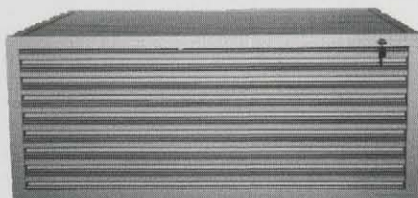
CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"® Archiefkasten en -modules.

- Deze archiefkasten en -modules worden geproduceerd van onderhoudsvrij, geanodiseerd aluminium, in elke breedtemaat (max. 6 mtr.), dieptemaat (max. 2.5 mtr.) en hoogtemaat!
- De laden van deze kasten en modules zijn verkrijgbaar in de hoogtematen: **10, 20, 30, 42, 53, 64, 75, 86, 97, 108, 119, 130, 174, 218, 262, 306, 350, 526** en 570 mm. Voor meer informatie hierover kunt U contact met ons opnemen.
- Ook voor de bodems van deze laden kunt U een keuze maken uit diverse diktes en inerte materialen.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
Telefoon 0165-320242/44 - Fax 0165-320262

Voor iedere historicus, kartograaf en antiquaar twee onmisbare naslagwerken

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactiecommissie: Günter Schilder, Bernard Aikema en
Peter van der Krogt.

Geïllustreerde en geannoteerde catalogus. 5 delen. 28 x 20
cm. Gebonden in linnen. Per deel c. 500 afbeeldingen in
zwart-wit en 16 in kleur. ISBN (set) 90 6194 258 6
Complete catalogus van een van de grootste en mooiste
verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem
(1621-1678) en thans in de Österreichische
Nationalbibliothek in Wenen.

De vijfdelige catalogus bevat afbeeldingen van alle bladen
in de atlas, met kartografische en kunsthistorische
beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de
Groot:

- I. Spain, Portugal and France (vols 1-8). ISBN 90 6194 278 0.
Verschenen in 1996
- II. Italy, Switzerland and the Netherlands (vols 9-17)
- III. British Isles, northern and eastern Europe (vols 18-24)
- IV. German Empire, Hungary and Greece, including Asia Minor
(vols 25-34)
- V. Africa, Asia and America with the so-called secret atlas of
the VOC (vols 35-46)

Prijs per deel: Hfl. 950,- (excl. BTW)
U tekent in op de gehele serie.

Koeman's Atlantes Neerlandici New and completely revised, illustrated edition

Edited by Peter van der Krogt.

Bibliografie van atlassen, gepubliceerd in de Nederlanden
tot en met de 20ste eeuw. Alle gegraveerde titelpagina's en
foliokaarten worden afgebeeld. Elk deel wordt voorzien
van registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen.
10 delen 23 x 31 cm. Gebonden in linnen.

ISBN(set) 90 6194 248 9.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van
een afgeronde groep atlassen:

- I. De Mercator-Hondius-Janssonius-atlassen.
ISBN 90 6194 268 3 - Met ca. 1000 afbeeldingen, ca. 650 blz.
Publicatie in 1997
- II. De Blaeu atlassen
- III. Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum en andere atlassen uit
de 16de en 17de eeuw
- IV. De Stedenboeken
- V. De samengestelde atlassen van Visscher, De Wit e.d.
- VI. Achttiende-eeuwse atlassen
- VII. Zeemansgidsen tot ca 1650
- VIII. Zeemansgidsen en zee-atlassen
- IX. De atlassen van de Van Keulens
- X. Negentiende- en twintigste-eeuwse atlassen

Deel I: Hfl. 750,- (excl. BTW)
U tekent in op de gehele serie.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden en is ook te vinden op internet: <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>.

H&S

HES Uitgevers BV
't Goy-Houten (Utr.)
Tel. (030) 601 1955
Fax (030) 601 1813
Email: Hesselink@forum-hes.nl

<http://www.forum-hes.nl/>